

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

İQTİSADİYYATIN İNVESTİSİYA POTENSİALINDAN EFFEKTİV İSTİFADƏ PROBLEMLƏRİ

İxtisas: 5308.01 – “Ümumi iqtisadiyyat”

Elm sahəsi: 53 – İqtisad elmləri

İddiaçı: **Təranə İsa qızı Kərimova**

Elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKI-2022

İş Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin “Sosial inkişaf iqtisadiyyatı və qiymətləndirmə” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi məsləhətçi: iqtisad elmləri doktoru, professor,
Əvəz İslam oğlu Bayramov

Rəsmi opponentlər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Səfər Həsən oğlu Pürhani

iqtisad elmləri doktoru, professor
Sadiq Vəli oğlu Salahov

iqtisad elmləri doktoru, professor
Bəyalı Xanah oğlu Ataşov

iqtisad elmləri doktoru, professor
Elşad Yaqub oğlu Məmmədov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.10 Dissertasiya şurası

Dissertasiya
şurasının sədri:

imza

iqtisad elmləri doktoru, professor
Məhiş Aliş oğlu Əhmədov

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

imza

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Zöhrab Həsən oğlu İbrahimov

Elmi seminarın
sədri:

imza

iqtisad elmləri doktoru, professor
Rəsul Ənvər oğlu Balayev

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Əsası ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası onun layiqli davamçısı, ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir, dövlətimizin iqtisadi qüdrəti günbəgün yüksəlir. Azərbaycan beynəlxalq səviyyədə özünə xas olan milli iqtisadi inkişaf modeli ilə fərqlənən, qlobal maliyyə böhranı şəraitində belə makroiqtisadi dayanıqlığı təmin edən sərmayədar ölkə kimi tanınmışdır. Ölkə Prezidentinin rəhbərliyi altında son onilliklərdə Azərbaycan Respublikası dünyada güclü, müstəqil, müasir tələblərə cavab verən mütərəqqi texnologiyaların əsasında inkişaf edən ölkələrdən biri kimi nüfuz qazanmışdır.

Prezident İlham Əliyevin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”də milli inkişaf prioritetləri düzgün müəyyənləşdirilərək ölkə iqtisadiyyatının bütün mövcud potensialı intellektual resursları, insan kapitalını gücləndirmək istiqamətində istifadə olunmağa səfərbər edilmişdir. Ötən müddət ərzində keçid dövrünü arxada qoymuş respublikanın iqtisadi inkişafı son dövrlərdə keyfiyyət baxımından artıq öz yeni mərhələsini yaşamaqdadır. Bu mərhələnin əsas məqsədlərdən biri milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinə və beynəlxalq iqtisadi sistemə səmərəli inteqrasiyanı əldə etməklə uzunmüddətli perspektiv üçün ölkənin dinamik sosial-iqtisadi inkişafının davamlılığını təmin etməkdir. Belə ki, hazırda Azərbaycanın hərtərəfli inkişafında yeni bir mərhələ yaşanır. Dövlət başçısının apardığı iqtisadi siyasətin başlıca səciyyəvi xüsusiyyətləri onun sosial yönümlü olması, eləcə də, problemlərin həllində iqtisadi aspektlərin mövcudluğunun ön plana çəkilməsidir. Ölkədə iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinin uğurlu təminatında, özəl sektorun payının və rolunun davamlı şəkildə artırılmasında dövlət proqramlarının, fərman və sərəncamların icrası mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Həmin sənədlərdən də göründüyü kimi, dövlət başçısının həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin ana xəttini ölkə iqtisadiyyatında özəl sektorun üstünlüyünə nail olunması, neft hasilatı və gəlirlərinin məqsədyönlü idarəçiliyi ilə bərabər, qeyri-neft sahələrinin inkişafına

xüsusi diqqət yetirilməsi təşkil edir.

Müasir şəraitdə Azərbaycanda sosial-iqtisadi islahatların reallaşması və strateji inkişaf məqsədlərinin uğurla həyata keçirilməsi makroiqtisadi sabitliyi daha da möhkəmləndirmiş və iqtisadi artımı təmin etmişdir. Bununla belə, ümumi daxili məhsulun artımının əhəmiyyətli hissəsi neft və qaz hasilatı sahəsi hesabına baş vermişdir. Ölkədə neft hasilatının həcminin sabitləşməsi şəraitində gələcəkdə iqtisadi artımın təmin edilməsi əsasən qeyri-neft sektoru hesabına mümkün olacaqdır. Bu isə, ölkədə qeyri-neft sektoru sahəsində mövcud investisiya potensialının şaxələnməsi və bu potensialın artırılması istiqamətində sosial-iqtisadi tədbirlərin təşkilinin həyata keçirilməsini tələb edir.

Ölkəmizdə ardıcıl və düşünülmüş şəkildə həyata keçirilən layihə və proqramların nəticəsidir ki, 2004-cü ildə valyuta ehtiyatlarımız cəmi 1,8 milyard dollar olduğu halda, hazırda 54 milyard dollara çatdırılmışdır. Valyuta ehtiyatları həm böyük sərvətdir, həm də iqtisadi müstəqillik üçün müəyyən bir qarantdır, təhlükəsizlik yastığıdır. Bundan əlavə, regional inkişafın prioritet kimi seçilməsi və ölkədə əlverişli sosial-iqtisadi sabitliyin təmin olunması sayəsində 2004-cü ildən bəri ölkə iqtisadiyyatına 280 milyard dollar həcmində sərmayə qoyulmuşdur. Adambaşına düşən sərmayələrin həcminə görə Azərbaycan hazırda dünya miqyasında aparıcı dövlətlər sırasındadır. İntestisiyaların 50 faizdən çoxu xarici investisiyaların payına düşür. Bu da hər şeydən əvvəl müstəqil Azərbaycanın investisiya mühitinin əsas göstəricisidir. İntestisiya mühiti zəif olan ölkələrə təbii ki, heç bir sahibkar, heç bir dövlət və heç bir şirkət investisiya qoymaz.

Məhz Azərbaycanda aparılan məqsədyönlü iqtisadi siyasət nəticəsində ölkəmizdə 2014-2018-ci illərdə 657,8 mini daimi olmaqla 960 min yeni iş yeri açılmışdır. Bütövlükdə 2003-2018-ci illər ərzində ölkədə 2,2 milyon yeni iş yeri yaradılıb ki, onlardan 1,6 milyona qədəri daimi iş yeridir. Yeni yaradılmış iş yerlərinin əsas hissəsi, yəni 65 faizi qeyri-dövlət sektorunun payına düşür, 2019-cu ildə 192 min, 2020-ci ildə isə 129 min yeni iş yerləri yaradılmışdır.

Aparılmış islahatlar beynəlxalq hesabatlarda da təqdir edilir. Belə ki, son illərdə “Qlobal Rəqabətlik Hesabatı”na görə Azərbaycan MDB məkanında liderlik mövqeyini möhkəmləndirmişdir. Dünya

ölkələri üzrə biznes mühitinin əlverişliliyini qiymətləndirən Dünya Bankının 190 dövlət arasında “Doing Business 2020” hesabatında Azərbaycan 34-cü yerdən 28-ci pilləyə yüksəlmişdir. Hesabata əsasən, respublikamız Çin, Hindistan və Türkiyə kimi ölkələrin də yer aldığı dünyada ən çox islahat həyata keçirən 10 ölkədən biridir.

İnvestisiya qoyuluşlarının səmərəli təşkili milli iqtisadiyyatın gələcək inkişafının mühüm amillərindən biri olmaqla real sektora yönələn kapitalın artırılmasında, iqtisadi effektivliyin yüksəldilməsində, bütövlükdə real iqtisadiyyatın formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Ölkənin real investisiya potensialından səmərəli istifadə istehsalın genişlənməsinin və yeni sahələrinin yaradılması və inkişafının əsas nüvəsi olmaqla milli sərvətin artırılmasının zəruri şərti kimi çıxış edir. Ölkənin investisiya potensialı həm investisiya resurslarının mövcudluğu, həm də bu resurslardan səmərəli istifadə imkanları ilə ölçülür. Bu baxımdan investisiya potensialının araşdırılması həm ölkənin iqtisadi resurslarla təminat səviyyəsini, həm də bu resursların təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb edilməsinin mövcud vəziyyətini, bu resurslardan istifadə imkanlarını və onların artırılmasına zəruriliyi müəyyən etməyə imkan verir. Bunlar isə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi imkanlarının formalaşması dinamikası ilə idarə edilir. Buna görə də müasir dövrdə qeyd edilən məsələlərin araşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Neft strategiyasının uğurla reallaşdırılması milli iqtisadiyyatın inkişafının maliyyələşdirilməsi üçün zəruri olan vəsaitlərin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Belə ki, 2000-ci ilə nisbətən məcmu qənaətin nominal həcmi 2010-cu ildə 13,7 dəfə, 2015-ci ildə isə 20 dəfəyə yaxın artmışdır. 2000-2010-cu illərdə sərəncamda qalan cəmi gəlirlərin 60,3 faizi, 2011-2020-ci illərdə isə 41,1 faizi qənaət edilmişdir. Bununla belə, bu mənbələrdən istifadə səviyyəsi ölkədə formalaşan investisiya mühitindən, investisiya qoyuluşlarını həyata keçirmək qabiliyyətində olan müəssisələrin mövcudluğundan və təşkilatı amillərdən asılıdır. Bu baxımdan, hazırda ölkənin investisiya resursları ilə təminatı səviyyəsinin qiymətləndirilməsi və bunlardan ölkə daxilində səmərəli istifadə imkanlarının müəyyən olunması dissertasiyanın məqsədi və vəzifələrindən biridir.

Hökumət xərclərə, risk və rəqabət səviyyəsinə təsir göstərməklə

fəaliyyət üçün imkanlar yaradır və stimullar formalaşdırır. Bu baxımdan, dövlət ölkənin investisiya potensialının formalaşması və reallaşdırılmasında əsas təsirə malikdir. İntestisiya prosesinə təsir edən bir sıra amillər (məsələn, təbii resurslarla təminat, ölkənin coğrafi mövqeyi və s.) hökumətin rolundan asılı olmasa da, vergi rejimi, infrastruktur obyektlərinin yaradılması, maliyyə və əmək bazarlarının fəaliyyəti və digər məsələlər dövlətin tənzimlənmə mexanizminin mükəmməlliyindən asılıdır. Buna görə də, ölkədə investisiya fəaliyyətinin tənzimlənmə mexanizminin qiymətləndirilməsi və onun iqtisadi inkişafın mərhələsinə uyğunluğunun tədqiqinin mühüm elmi və praktiki əhəmiyyəti vardır.

Dövlət xərclərinin artması ondan səmərəli istifadə məsələsini qarşıya qoyur. Ölkədə investisiya fəaliyyətinin səmərəli stimullaşdırılması bu xərclərin strukturundan asılıdır. Bu baxımdan, hazırda ölkədə özəl bölmənin investisiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsində dövlətin iştirakı mexanizminin təkmilləşdirilməsinin əhəmiyyəti artır. Məlumdur ki, son onillikdə İqtisadiyyat Nazirliyinin tərkibində investisiyaların təşviqi üzrə ixtisaslaşmış “AzPromo” – Azərbaycanda İxracın və İntestisiyaların Təşviqi Fondu fəaliyyət göstərir. Ölkə Prezidentinin 7 avqust 2020-ci il Fərmanı ilə “Azərbaycan İntestisiya Holdinqi” yaradılmışdır. Bu Holdinqin Nizamnaməsində qeyd edilir ki, burada başlıca məqsəd həyata keçirilən investisiya proqramlarının şəffaflığının və iqtisadi səmərəsinin yüksəldilməsindən ibarətdir.

Manat sabitliyini itirdiyi üçün 2015-ci ildə hökumətin fevral və dekabr devalvasiyalarından sonra dövlət başçısının tapşırığı ilə ilk növbədə, manatı möhkəmləndirmək istiqamətində qabaqlayıcı tədbirlərin aparılması və real sektorda qənaətcillik mexanizmini təkmilləşdirmək yolunda təxirəsalınmaz işlər aparılmaqdadır. Bu mənada regionların sosial-iqtisadi inkişafına yönəldilmiş proqramlarda hədəflər müəyyənəşdirilmiş və perspektivdə bölgələr üzrə real sektorun inkişafı məqsədilə zəruri maliyyə resurslarını cəlb etmək istiqamətində tədbirlərə baxılmışdır. Respublika üzrə ayrı-ayrı strateji məhsulların idxaldan asılılığını minimuma endirmək və ölkədə rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalını artırmaqla onları xarici bazarlara çıxarmaq yönümündə respublika və onun regionlarının inkişafı potensialından maksimum dərəcədə istifadə olunması məqsədəuyğun hesab

edilmişdir.

“Azərbaycan Respublikasında milli iqtisadiyyatın perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi”nə uyğun olaraq 2021-2025-ci illərdə iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi və institusional islahatların dərinləşdirilməsi proseslərində investisiyaların roluna və investisiya amilinə prioritetlik xeyli artmışdır. Ən mühüm məqam isə, respublika iqtisadiyyatının fundamental əsasını formalaşdıran səkkiz prioritet sektoru diqqətdə saxlamaqdan ibarətdir. Bunların arasında dördü istehsalat sektoruna, neft-qaz kompleksinə, aqrar sahəyə, istehlak malları istehsalına, ağır sənaye və maşınqayırmaya, ikisi xidmət sektoruna, turizm sənayesinə, logistika və ticarətə, ikisi isə sosial sektora, əlçatan qiymətlə mənzillərə və peşə təlimlərinin inkişafı sahələrinə aiddir. Yol xəritəsinə uyğun tədqiqatçı kimi demək doğru olar ki, həmin sektorların inkişafı üzrə zəruri araşdırmalar aparmaq, bu sahələrdə mövcud investisiya potensialından səmərəli istifadəni şərtləndirən müvafiq təklif və tövsiyələr vermək şübhəsiz, elmin inkişafıdır, eyni zamanda nəzəri-praktiki məsələlərdə yeni fikir və ideya tələb edir.

Beləliklə, yuxarıda qeyd edilən dinamizm və meyillər ölkədə investisiya potensialının formalaşması və ondan istifadə problemlərinə həsr olunmuş tədqiqat işinin elmi və praktiki əhəmiyyət kəsb etdiyini və bu mövzunun Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının müasir mərhələsində aktual olduğunu göstərir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi göstərir ki, sosial-iqtisadi xarakterli tədqiqatlarda investisiya fəaliyyətinin nəzəri və praktiki məsələləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Göstərilən istiqamətdə istər yerli, istərsə də xarici alimlər tərəfindən elmi-nəzəri və praktiki tədqiqat işləri aparılmışdır. Azərbaycanlı iqtisadçı alimlərdən – akademik Z.Ə.Səmədzadə, AMEA-nın müxbir üzvləri Ş.M.Muradov, A.F.Musayev, professorlar Ə.C.Muradov, N.M.Müzəffərli, Ə.Ə.Ələkbərov, M.A.Əhmədov, A.Ş.Şəkəraliyev, Ə.Q.Əlirzayev, Ə.P.Babayev, Ü.Q.Əliyev, Q.N.Manafov, R.A.Quliyev, E.M.Sadıqov, X.M.Hüseynova, B.X.Ataşov, S.H.Pürhanı, S.V.Salahov, E.Y.Məmmədov, Ş.S.Qafarov, Ş.T.Əliyev, V.T.Novruzov, T.H.Hüseynov, Ə.İ.Bayramov, Z.F.Məmmədov, T.N.Əliyev, Y.A.Kəlbliyev və başqaları tərəfindən Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi və bu proseslərdə iqtisadiyyatın investisiya potensialının artırılması, ondan

səmərəli istifadə olunması, investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması, investisiya potensialının və cəlbediciliyinin artırılması məsələləri tədqiq edilmişdir.

Klassik iqtisadi məktəbin yaradıcıları və nümayəndələri də daxil olmaqla xarici ölkə iqtisadçılarından A.Smit, A.Marşall, C.Keyns, P.Samuelson, V.Nordhaus, C.Şumpeter, R.Solou, P.Druker, F.Kotler, M.Porter, N.Menkyu və digərlərinin elmi baxışlarında, nəzəriyyələrinə və elmi əsərlərində kapitalın hərəkəti, pul-maliyyə axınları, investisiyaların formalaşması və ondan səmərəli istifadə edilməsi məsələləri yer almışdır. Rusiyalı, həmçinin digər rusdilli alim və tədqiqatçılardan V.K.Sençaqov, N.İ.Antipina, V.S.Balabanov, A.İ.Basov, V.V.Boçarov, P.S.Vaxrin, Y.V.Voloqdin, V.K.Lomakin, İ.Y.Lukaseviç, A.B.Malışevski, L.Y.Piterskaya, A.S.Pronin, İ.V.Sergeyev, Y.S.Stoyanova, V.S.Şerbakov və başqaları öz tədqiqat işlərində investisiya fəaliyyəti və prosesləri, investisiyaların formalaşması, investisiya-innovasiya layihələrinin səmərəliliyi, ortaya çıxan risklərlə bağlı, həmçinin investisiya potensialının artırılmasında mövcud problemlərin aradan qaldırılmasının tədqiqinə daha geniş yer ayırmışlar.

İnvestisiya problemlərinə dair Azərbaycanda bir sıra tədqiqatlar və dissertasiyalar yerinə yetirilmişdir. İnvestisiyanın sahələr üzrə xüsusiyyətləri və istifadə mexanizmlərinə baxılmışdır. Amma investisiyaya potensial yanaşma, onun formalaşması mənbələri, dinamikası və meyillərinə sistemli baxılmamışdır. Bizim dissertasiyanın mövzusu iqtisadiyyatın formalaşması və perspektiv dəyişmələrinin inkişaf hədəflərinə uyğun sistemləşməsi və tənzimlənməsindən ibarətdir.

Azərbaycanın iqtisadçı alimlərindən prof. E.M.Sadiqov investisiyaların maliyyələşdirilməsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi, prof. C.B.Namazova investisiya mühitinin təhlili və onun vergi siyasətinin rolu, prof. Ə.P.Babayev təkrar istehsal baxımından investisiyanın nəzəri problemlərinə, prof.T.H.Hüseynov və prof.G.A.Əzizova investisiya siyasətinə, prof. R.A.Quliyev milli iqtisadiyyat baxımından investisiya problemlərinə, prof.T.N.Əliyev neft-qaz sənayesində investisiya layihələrinin iqtisadi əsaslarına, layihələrin investisiya problemlərinə, dos.S.Z.İsayev investisiya qoyuluşunun iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi məsələlərinə, tədqiqatçı alim P.A.Vəliyev iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasının maliyyə-investisiya

mənbələri ilə bağlı məsələlərə baxmışlar.

İnvestisiya fəaliyyəti ilə bağlı çoxsaylı tədqiqatlar aparılsa da, investisiyaya potensial yanaşma problemləri və onun həlli yolları, sahə və ərazi funksional xüsusiyyətləri iqtisad elminin mübahisəli və təzadlı məsələlərindən biri olaraq qalmaqdadır. Belə hal investisiyanın daha çox iqtisadiyyatın struktur dəyişiklikləri, səmərəli təşkili, eləcə də perspektiv qərarların qəbulunu tələb edir. Xüsusilə, ölkədə investisiya potensialının formalaşdırılması və ondan istifadəsi ilə bağlı nəzəri və praktiki məsələlər, xüsusiyyətlər sistemli araşdırılmamışdır. Bu aspektdən yanaşdıqda, Azərbaycanda investisiya potensialının qiymətləndirilməsi, ondan istifadənin təkmilləşdirilməsi yollarına aid elmi araşdırmaların aparılması mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bundan əlavə, investisiyanın təşviqi və investisiya mühitinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı dövlət səviyyəsində xarici və daxili investisiya yönümlü geniş tədbirlərin əsaslandırılması praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan tədqiqatçılarının iqtisadi araşdırmalarında sahələrin inkişafına dair investisiyaya tələbat və onun səmərəli istifadə istiqamətləri funksional sahə elmi kimi qiymətləndirilir. Biz bu sahə xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla və istifadə etməklə yanaşı, potensialın qiymətləndirilməsi imkanlarına baxırıq. İnvestisiyanın idarə edilməsi bir sıra amillərdən asılıdır. Təbii ki, bu amillərin tədqiqi və onların təsirini qiymətləndirmək üçün aparat kimi istehsal və faydalılıq baxımından bir sıra funksiyalardan istifadə olunur.

Beləliklə, ölkədə qeyd edilən problemin aktuallığı və kifayət qədər araşdırılmaması dissertasiya mövzusunun seçilməsini səciyyələndirir. Tədqiqatın gedişində investisiya potensialının formalaşması və istifadəsinin nəzəri metodoloji və praktiki aspektləri kompleks şəkildə araşdırılmışdır. Bu da tədqiqatın elmi yeniliyini müəyyənləşdirir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatda məqsəd Azərbaycan Respublikasında investisiya potensialının formalaşması və ondan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətində elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələrin hazırlanmasından ibarətdir. Müəyyən edilmiş məqsədə uyğun şəkildə qarşıda aşağıdakı vəzifələrin həlli nəzərdə tutulmuşdur:

- milli iqtisadiyyatda məcmu qənaətin formalaşması və

- dinamikasının tədqiqinin nəzəri-metodoloji aspektləri və investisiya prosesinin xüsusiyyətlərinin araşdırılması;
- investisiya potensialının mahiyyətinin açıqlanması və onu formalaşdıran amillərin tədqiqinin metodiki cəhətlərinin verilməsi;
 - investisiya layihələrinin hazırlanması və qiymətləndirilməsi, risklərinin müəyyən edilməsi və idarə edilməsinin nəzəri-metodiki məsələlərinin tədqiqi;
 - ölkədə mövcud investisiya potensialının ölçülməsi və onun amillərinin qiymətləndirilməsi;
 - ölkədə investisiya potensialından makroiqtisadi və mikroiqtisadi səviyyədə istifadənin tədqiqi və təşkili mexanizmlərinin araşdırılması;
 - investisiya mühitinin səmərəlilik səviyyəsinin qiymətləndirilməsində meyar və göstəricilər sisteminin tərtib edilməsi;
 - ölkənin qeyri-neft sektorunda investisiya imkanlarından istifadə səviyyəsinin yüksəldilməsi amillərinin müəyyənləşdirilməsi;
 - investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi mexanizminin səmərəliliyinin yüksəldilməsi yollarının əsaslandırılması;
 - ölkədə investisiya potensialından istifadə səmərəliliyini artırmaq məqsədilə milli innovasiya sisteminin formalaşdırılmasında təşkilatı-iqtisadi quruluşun müəyyən edilməsi;
 - regionlarda investisiya risklərinin sistemli idarəetmə modelinin verilməsi;
 - yeni çağırışlar şəraitində işğaldan azad olunmuş ərazilər də nəzərə alınmaqla investisiya potensialından istifadənin, səmərəlilik problemlərinin həlli yollarının verilməsi;
 - ölkədə investisiya potensialının artırılmasına dair təklif və tövsiyələrin işlənib hazırlanması.

Tədqiqatın obyektini kimi Azərbaycan iqtisadiyyatında baş verən investisiya potensialı və onların formalaşması xüsusiyyətləridir.

Tədqiqatın predmetini milli iqtisadiyyatda investisiya potensialının formalaşması və istifadəsi problemlərinin həllində sosial-iqtisadi münasibətlər təşkil edir.

Tədqiqatın metodologiyası. Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasını iqtisadiyyat elminin klassikləri və aparıcı iqtisadçı alimlərin

tədqiqatları, onların investisiya proseslərinə, bu proseslərin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi mexanizminə dair yanaşmaları, iqtisadi artım nəzəriyyələrinin sistemli yanaşma müddəaları təşkil edir. Tədqiqatın gedişində Azərbaycan Respublikası üzrə müvafiq qanunvericilik və normativ hüquqi aktlardan, mühüm sosial-iqtisadi problemlər barədə qərar və sərəncamlardan, Nazirlər Kabinetinin, İqtisadiyyat Nazirliyinin, Maliyyə Nazirliyinin, Mərkəzi Bankın normativ sənədlərindən, ölkənin elmi-tədqiqat müəssisələrinin tövsiyə və metodiki xarakterli materiallarından, sosial-iqtisadi inkişaf, o cümlədən investisiya xarakterli proqramlardan və digər bu kimi normativ-hüquqi sənədlərdən istifadə edilmişdir.

Tədqiqat işində müqayisə, iqtisadi-statistik təhlil, elmi abstraksiya, sistemli yanaşma, səbəb-nəticə asılılığı, məqsədli proqram yanaşma, iqtisadi-riyazi və s. tədqiqat üsullardan istifadə olunmuşdur.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar. Dissertasiya işinin elmi yenilikləri əsas götürülməklə, bir sıra mühüm müddəalar müdafiyyə çıxarılır:

1. Müasir dövrdə milli iqtisadiyyatın inkişafının intensivləşdirilməsi və dayanıqlılığın təmin olunması tədbirlərinin reallaşdırılması üçün investisiya potensialından səmərəli istifadə olunması yolları əsaslandırılmışdır ;
2. Milli iqtisadiyyatda məcmi qənaətin formalaşması və investisiya potensialının yaradılması ilə bağlı xüsusiyyətlərin əlaqələrinin müəyyənləşdirilməsi zərurəti sübut olunmalıdır;
3. İqtisadiyyatda investisiya potensialının mahiyyəti və rolunun qiymətləndirilməsi üçün konseptual yanaşmaların formalaşdırılmasına ehtiyac duyulur;
4. İntestisiya fəaliyyətinin uğurlu olmasında investisiya layihələrinin riskləri ilə bağlı və onların idarə edilməsinə yeni yanaşmaların formalaşdırılması və əsaslandırılması vacibdir;
5. Ölkə iqtisadiyyatının neft amilindən asılılığının azaldılması istiqamətində qeyri-neft sektoru sahələrinin inkişaf proseslərinin sürətləndirilməsi, yeni investisiyalarının yatırılması və onların mənbələrinin müəyyənləşdirilməsini şərtləndirir;
6. Ölkədə investisiya potensialının qiymətləndirilməsinə müasir dövrün çağırışlarından yanaşmaq gərəkdir, belə ki, investisiya

potensialının formalaşdırılması mənbələrinin genişləndirilməsi və mövcud mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi məsələləri aktual olaraq qalır;

7. İnvestisiya fəaliyyətinin mexanizmlərinin səmərəliliyinin artırılması, sahə və regional inkişaf hədəfləri üzrə uzlaşdırılması, regionların investisiya fəallığının artırılması üzrə strategiyanın hazırlanması zərurəti yaranmışdır;
8. Qeyri-neft sektorunun perspektiv istiqamətləri üzrə hədəflərin reallaşdırılmasında investisiya axınlarının təmin olunması mexanizmlərinin yaradılması gərəkdir;
9. Ölkədə investisiya mühütünün cəlbediciliyinin yüksəldilməsi, əhatəsinin genişləndirilməsinə və investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması mexanizmlərinin yenilənməsinə ehtiyac yaranmışdır;
10. Ölkədə investisiya potensialından səmərəli istifadə mexanizmlərinin hazırlanmasına, dünya təcrübəsindən yanaşmaqla investisiyaların səmərəliliyinə ciddi təsir göstərən amillərin araşdırılmasına və qiymətləndirilməsinə zərurət vardır;
11. Regionlarda investisiya potensialının formalaşdırılması və investisiya risklərinin sistemli idarəetmə modelinin mexanizmlərinin yaradılması aktualıq təşkil edir;
12. Milli iqtisadiyyatın artım tempinin və dayanıqlılığının təmin edilməsi məqsədilə, investisiya fəaliyyətinə dövlət dəstəyi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi tədbirlərinə diqqət yetirilməsi gərəkdir;
13. İşğaldan azad olunmuş ərazilər də nəzərə alınmaqla, ölkə regionlarında investisiya fəallığının artırılması və investisiya mühütünün cəlbediciliyinin yüksəldilməsi, risklərinin sistemli idarəetmə mexanizmlərinin yaradılması vacibdir;
14. Hazırkı reallıqlardan və perspektivlərdən yanaşmaqla, milli iqtisadiyyatın investisiya potensialının gücləndirilməsi, investisiya resurslarından səmərəli istifadə edilməsi mexanizmlərinin hazırlanması və tətbiqi kifayət qədər aktualdır və s.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi. Tədqiqat işinin əsas elmi yeniliyi hazırkı dövrdə iqtisadiyyatın investisiya potensialının qiymətləndirilməsi və ondan səmərəli istifadə olunması problemləri üzrə

konseptual yanaşmaların nəzəri-metodoloji əsaslarının formalaşdırılmasından ibarətdir. Digər mühüm yeniliklərə aşağıdakılar aiddirlər:

- milli iqtisadiyyatda məcmu qənaətin formalaşması və dinamikasının tədqiqinin nəzəri-metodoloji aspektləri, investisiya prosesinin xüsusiyyətləri, investisiyanın iqtisadi artımda rolu aşkarlanmış və qiymətləndirilmişdir;
- funksional təyinatları və meyarları nəzərə alınmaqla, investisiyaların təsnifatı, milli iqtisadiyyatda məcmu qənaətin və investisiya potensialının formalaşmasına müəllif yanaşmalarının prinsipal-sxemi hazırlanmışdır;
- investisiya potensialının mahiyyəti açıqlanaraq, onun tədqiqinin metodoloji cəhətlərini formalaşdıran amillər qiymətləndirilməklə, investisiya layihələrində risklərinin müəyyən edilməsi, onların idarə edilməsinin nəzəri-metodiki məsələlərinə müəllif yanaşmaları əsaslandırılmışdır;
- ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunda mövcud investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirməsi və bu vəsaitlərdən istifadə səviyyəsi qiymətləndirilmişdir;
- sahə və regional inkişaf baxımdan ölkə iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşunun imkanları milli iqtisadiyyatın və onun sahələrinin inkişafı mərhələsi ilə üzə çıxarılmış və regionların investisiya strategiyasının hazırlanması mexanizmi təklif edilmişdir;
- ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunda investisiya potensialından istifadə sahəsində mövcud problemlərin həlli yolları tədqiq edilmiş və bunlarla bağlı fəaliyyət istiqamətlərinin təkmilləşdirilməsinin vacibliyi əsaslandırılmışdır;
- respublikada investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması, investisiya-innovasiya fəaliyyətinin təşviqi və cəlbediciliyinin artırılması istiqamətləri müəyyənləşdirilmiş və fəaliyyət mexanizmləri hazırlanmışdır;
- investisiya potensialının artırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edən investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi mərhələləri müəyyənləşdirilmiş və investisiya layihələrinin hazırlanmasında tələb olunan mərhələlərin ardıcılığı əsaslandırılmışdır;
- Milli İnnovasiya Mərkəzinin formalaşdırılması proseslərinin başa çatdırılmasının vacibliyi açıqlanmış, iqtisadiyyatın investisiya potensialının gücləndirilməsi, investisiya fəaliyyətinin dövlət

tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsinin obyektiv reallıq kimi çıxış etməsi əsaslandırılmışdır;

- ölkədə regional səviyyədə iqtisadiyyatın investisiya potensialından istifadənin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə, investisiyalar üzrə risk-menecmentin təşkilində riskin idarəedilməsi bölməsinin əsas funksiyalarının və regionlarda investisiya risklərinin sistemli idarə etmə modelinin prinsipal-sxemi və regional investisiya strategiyasının elmi konsepsiyasının mühüm müddələri hazırlanmışdır;
- yeni çağırışlar, pandemiyanın təsiri və işğaldan azad olunmuş ərazilərlə bağlı obyektiv reallıqlar kontekstində, investisiya fəaliyyətinin mövcud mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi və iqtisadiyyatın investisiya potensialının səmərəliliyinin artırılması istiqamətlərinin blok-sxemi verilmişdir;
- ölkədə investisiya mühitinin maksimum yaxşılaşdırılması, xarici investisiyaların cəlbinin fəal şəkildə stimullaşdırılması üçün “Azərbaycan Dövlət Investisiyalar Agentliyi”nin yaradılması və iqtisadiyyatın investisiya potensialının gücləndirilməsi və ondan istifadənin optimal modelləşdirilməsi məqsədilə “Azərbaycan Respublikasında 2021-2030-cu illərdə milli iqtisadiyyatın investisiya potensialından istifadənin səmərəliliyinin artırılması üzrə Dövlət Proqramı”nın hazırlanması və həyata keçirilməsinin vacibliyi əsaslandırılmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işində təqdim edilmiş nəzəri müddəalar, metodoloji yanaşmalar milli iqtisadiyyatın investisiya potensialının formalaşması və istifadəsi sahəsində mövcud elmi bilikləri zənginləşdirməyə, Azərbaycanda investisiya prosesinin xüsusiyyətlərini qiymətləndirməyə, investisiya proseslərinin dövlət tənzimlənməsinin nəzəri və praktiki problemlərini aradan qaldırmağa imkan verir. Tədqiqatın başlıca müddəələrindən, işdə verilən təklif və tövsiyələrdən müvafiq dövlət proqramlarında istifadə edilməsi Azərbaycanda investisiya potensialının artırılması və bu potensialın fəallaşdırılmasına, investisiya qoyuluşlarının prioritet istiqamətlərini müəyyənləşdirilməyə, investisiya mühitinin yaxşılaşdırılmasına, investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsinə kömək edə bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya işinin əsas müddəaları və

nəticələri müəllifin yazdığı 10-u xaricdə nəşr olmaqla 47 elmi əsərdə, o cümlədən, 2 monoqrafiyada, həmçinin respublikanın elmi məcmuə və jurnallarında, eləcə də, Rusiyanın Moskva, Sankt Peterburq, və s. şəhərlərində, Şərqi və Mərkəzi Avropada dərc olunmuş 7-si xaricdə dərc olunmaqla, 26 məqalədə öz əksini tapmış, 3-ü xaricdə olmaqla, 19 beynəlxalq və respublika miqyaslı elmi-praktiki konfranslarda məruzə edilmişdir. Bundan başqa, dissertasiyanın əsas müddəalarından Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində tədris prosesində “Maliyyə və investisiyalar”, “Maliyyə”, “Maliyyə bazarları” və s. fənnlər üzrə mühazirələrin hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Üz qabığı və mündəricat (4505 işarə), giriş (3579 işarə), I fəsil (107234 işarə), II fəsil (81719 işarə), III fəsil (91694 işarə), IV fəsil (76925 işarə), V fəsil (75035 işarə), nəticə (31928 işarə) və ədəbiyyat siyahısı (46912 işarə) üzrə ümumi həcmi 597711 işarədir. Dissertasiyanın həcmi işarə sayı şəkillər, cədvəllər, qrafiklər, ədəbiyyat siyahısı və əlavələr istisna edilməklə 498550 işarədən ibarətdir.

DISSERTASIYA İŞİNİN MÜNDƏRİCATI

Giriş

I Fəsil. Milli iqtisadiyyatda investisiya potensialının formalaşması və istifadəsinin tədqiqinin nəzəri-metodoloji əsasları

1.1. Milli iqtisadiyyatda məcmu qənaətin və investisiya potensialının formalaşması və tədqiqinin konseptual əsasları

1.2. Investisiya potensialı və onun formalaşdırılmasını müəyyən edən amillər və şərtlər

1.3. Investisiya layihələrinin hazırlanması və qiymətləndirilməsi metodikası

1.4. Investisiya risklərinin tədqiqinə nəzəri-metodoloji yanaşmalar

II Fəsil. Azərbaycanda investisiya potensialından istifadə səviyyəsinin mövcud vəziyyətinin sistemli təhlili

2.1. Investisiya mühiti və onun investisiya potensialından istifadəyə təsirinin qiymətləndirilməsi

2.2. Investisiya fəallığı investisiya potensialından səmərəli istifadənin mühüm istiqamətidir

2.3. Investisiya potensialının reallaşdırılmasının büdcə-vergi mexanizminin təhlili

2.4. Investisiya potensialından istifadənin mikroiqtisadi səviyyədə qiymətləndirilməsinin xarakterik cəhətləri

III Fəsil. Azərbaycanda investisiya potensialının maliyyə, xarici investisiyalar və sahəvi kontekstdə qiymətləndirilməsi

3.1. Investisiya potensialının maliyyə aspektlərinin tədqiqi

3.2. Ölkə iqtisadiyyatına xarici investisiyaların cəlb olunmasının mövcud vəziyyətinin kompleks təhlili və dəyərləndirilməsi

3.3. Milli iqtisadiyyatın sahəvi bölmədə investisiya imkanlarının qiymətləndirilməsi

IV Fəsil. Azərbaycanda regional səviyyədə iqtisadiyyatın investisiya potensialından istifadənin səmərəlilik məsələləri

4.1. Investisiya potensialının formalaşmasının regional aspektləri

4.2. Regionlarda investisiya risklərinin sistemli idarəetmə modeli

4.3. Qarabağ regionunda investisiya potensialından istifadənin səmərəlilik məsələləri

V Fəsil. Azərbaycanda investisiya potensialından səmərəli istifadənin və onun reallaşdırılması mexanizminin təkmilləşdirilməsi

5.1. Ölkədə investisiya imkanlarından istifadə səviyyəsinin yüksəldilməsi prioritetləri

5.2. Yeni çağırışlar şəraitində milli innovasiya siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi – investisiya potensialından effektiv istifadənin vacib istiqaməti kimi

5.3. İnvestisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi və investisiya potensialının effektivliyinin artırılması istiqamətləri

Nəticə

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

1. Milli iqtisadiyyatda investisiya potensialının formalaşması və istifadəsinin tədqiqinin nəzəri-metodoloji əsasları

Dissertasiya işində investisiya həm bütövlükdə iqtisadiyyat, həm də ayrı-ayrı sahə və müəssisələr səviyyəsində baş verən fundamental iqtisadi proseslərdə mühüm rola malik olması kontekstində tədqiq edilir və belə qənaətə gəlinir ki, investisiyanın keyfiyyət və kəmiyyət parametrlərindən ölkənin istehsal potensialı, istehsal fəaliyyətinin səmərəliliyi, istehsalın sahəvi və təkrar istehsal quruluşu, iqtisadi artım tempi asılıdır. Müəllif makroiqtisadi baxımdan, ölkənin ümumi investisiya xərclərini əsas kapitala investisiya, mənzil tikintisinə investisiya və ehtiyatların artırılmasına investisiya qoyuluşları qruplarına bölür. Hesab edilir ki, müxtəlif insanlar arasında mövcud aktivlərin yenidən bölgüsünə səbəb olan satınalmalar iqtisadiyyat üçün investisiya deyildir.

Müəllifin fikrincə, milli iqtisadiyyatda investisiya qoyuluşlarına tələb aşağıdakı amillərin təsiri hesabına formalaşır:

– ölkədə mövcud iqtisadi konyuktura, investisiya qoyuluşlarını maliyyələşdirmə imkanları, qənaətin investisiyaya çevrilməsi kanallarının təkmilliyi və s.;

– buraxılışın həcmi (tələbin həcmi), istehsal güclərindən istifadə səviyyəsi;

– kapitaldan istifadə qiyməti (amortizasiya norması daxil olmaqla), əmtəə və məhsulların qiymətləri, əmək haqqı səviyyəsi;

– bölüşdürülməmiş mənfəət, amortizasiya, vergi öhdəlikləri;

– faiz dərəcəsi, investisiyanın gəlirliliyi;

– firmanın malik olduğu xüsusi və borc vəsaitləri arasında nisbət və bununla əlaqədar riskin səviyyəsi;

– firmanın fond bazarı tərəfindən qiymətləndirilməsi, kapitalın bərpa dəyəri.

Qapalı iqtisadiyyatda məcmu qənaətin həcmi iqtisadi artımın təmin olunmasını müəyyən edən əsas amillərdən biridir. Qənaət olmadan investisiya qoyuluşlarını həyata keçirmək və müvafiq olaraq iqtisadi artıma nail olmaq olmaz. Bununla belə, açıq iqtisadiyyatda investisiyanın həyata keçirilməsində məcmu qənaətlə yanaşı, xarici

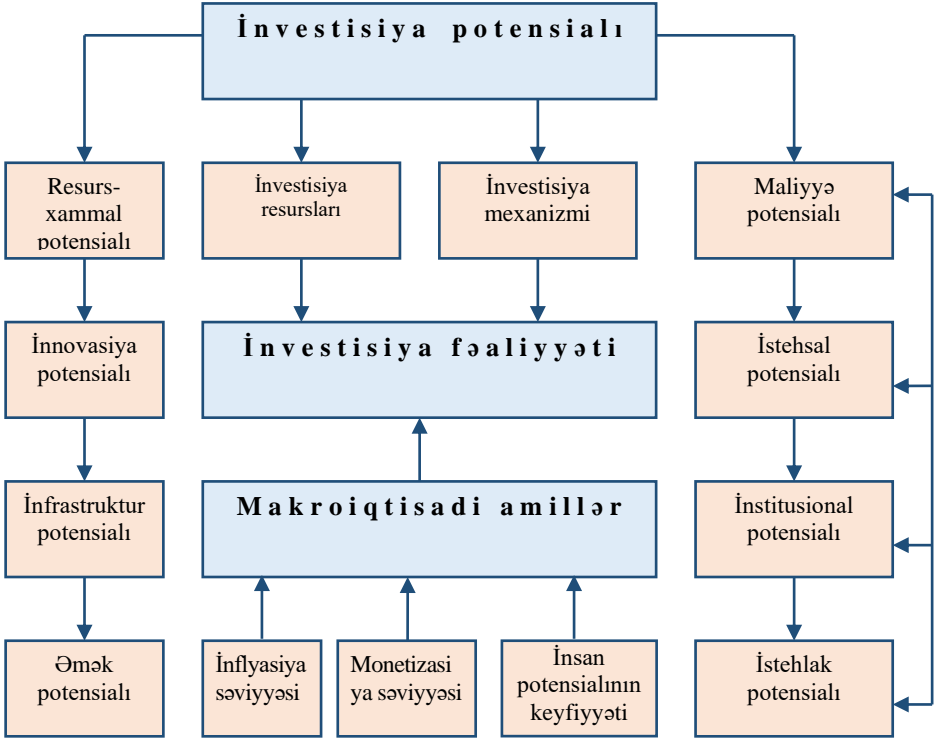
investisiyanın cəlb edilməsi də mühüm rol oynayır. Araşdırmalar göstərir ki, qapalı iqtisadiyyatda məcmu qənaətlə investisiya arasında bir-bəşə qarşılıqlı korrelyasiya asılılığı vardır. Kapitalın mobil olduğu açıq iqtisadiyyatda isə qeyd edilən asılılıq məhdud olur, çünki qənaət beynəlxalq səviyyədə daha yüksək gəlirli sahələrə yönəlməyə meyilli olur.

Müəllifin qənaətinə görə, “investisiya potensialı” iqtisadi kateqoriyası onun ikili xarakteri ilə izah olunmalıdır. Belə ki, investisiya potensialı bir tərəfdən, imkanın mövcudluğu ilə, digər tərəfdən, həmin imkanın reallaşdırılması ilə xarakterizə olunmalıdır. Birinci halda investisiya potensialı, müəyyən vaxt anında ölkənin malik olduğu investisiya resurslarının həcmindən ibarətdir, imkanın reallaşdırılması isə investisiya fəaliyyəti hesabına həyata keçirilir. Beləliklə, investisiya potensialı əlverişli bazar konyunkturunda investisiya prosesi iştirakçılarının iqtisadi maraqlarını və stimullarını reallaşdırmaqla real, maliyyə və intellektual kapitalın təkrar istehsalını və artımını təmin etməyə qabil investisiya resurslarının məcmusu ilə müəyyən olunur.

İddiaçının fikrincə, investisiya potensialının reallaşması zamanı investisiya prosesinin texnoloji parametrlərinin müəyyən edildiyi investisiya potensialının strukturunu nəzərə almaq lazımdır. Şəkil 1-də iqtisadi sistemin investisiya potensialının tərkib hissələrinin prinsipal-sxemi verilmişdir.

İnvestisiya potensialının strukturuna səkkiz element daxildir (şəkil 1): 1) resurs-xammal potensialı; 2) istehsal potensialı; 3) əmək (intellektual) potensialı; 4) maliyyə potensialı; 5) istehlak potensialı; 6) infrastruktur potensialı; 7) innovasiya potensialı və 8) institusional potensial.

Bu elementlər ölkənin investisiya potensialını formalaşdırır. Belə ki, istənilən investisiya layihəsi tərtib edilərkən nəzərdə tutulan ideyanın reallaşdırılması üçün zəruri olan kadrların sayı, xammal və materiallarla, maşın və avadanlıqlarla təminat imkanları, əldə ediləcək xidmətlərin həcmi və dəyəri və s. məsələlər araşdırılır. Bütün bu amillər investisiyanın həyata keçirilməsi imkanlarını müəyyən edir. Həmçinin investisiya potensialının formalaşması və istifadə edilməsi prosesində müəssisə investisiya fəaliyyətinin müxtəlif subyektləri ilə sosial-iqtisadi münasibətlərə girir.

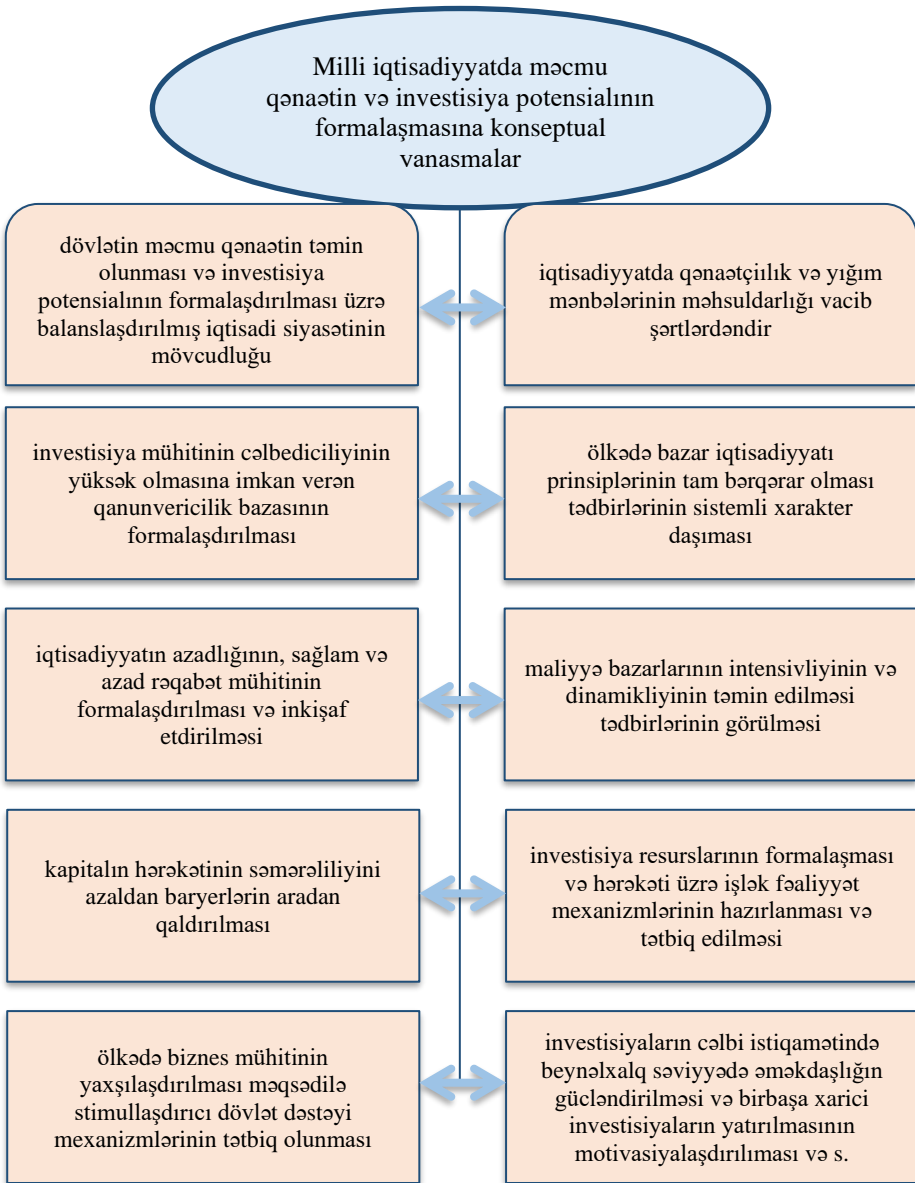

Şəkil 1. İqtisadi sistemin investisiya potensialının tərkib hissələrinin blok-sxemi

Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Bu cür münasibətlər müəssisə və dövlət arasında, müəssisələrin öz arasında, müəssisə daxilində işçilərlə mülkiyyətçilər arasında qurula bilər.

Beləliklə, investisiya potensialı çox müxtəlif amillərin təsiri əsasında formalaşır. Bu zaman, ölkədə investisiya potensialını həm investisiyanın maliyyələşdirmə mənbələrinin məhdudluğu, həm mövcud mənbələrin səfərbər edilməsi imkanlarının zəifliyi, həm də mövcud iqtisadi subyektlərin rəqabət qabiliyyətinin az olması və investisiya qoyuluşu üçün investisiya baxımından cəlbedici sahələrin azlığı məhdudlaşdırma bilər. Şəkil 2-də milli iqtisadiyyatda məcmu qənaətin və investisiya potensialının formalaşmasına konseptual yanaşmaların blok-sxemini vermişik.

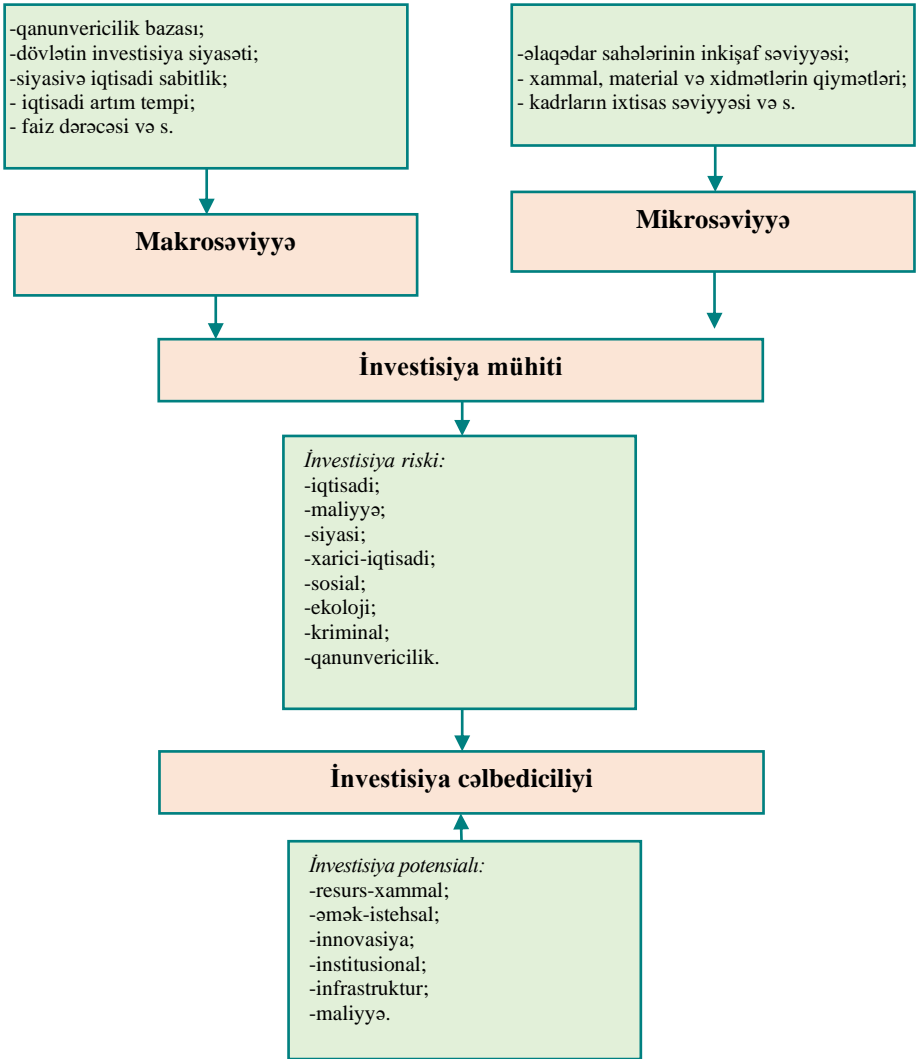
Şək. 2. Milli iqtisadiyyatda məcmu qənaətin və investisiya potensialının formalaşmasına konseptual yanaşmalar

Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Şəkil 2-nin təhlilindən yanaşsaq, milli iqtisadiyyatda məcmu qənaətin və investisiya potensialının formalaşmasına konseptual yanaşmalar baxımından daha çox dövlətin bu sahədə balanslaşdırılmış siyasətinin olması, iqtisadiyyatda qənaətçilik və yığım mənbələrinin məhsuldarlığına daha çox önəm göstərilməsi, investisiya mühitinin cəlbediciliyinin artırılması, maliyyə bazarlarının intensivliyi kimi vacib şərtlər və yanaşmalar xarakterizə olunurlar.

Aydın ki, son nəticədə investisiya qərarlarına investisiyanın səmərəliliyi və investisiya riski təsir göstərir. Bu baxımdan, «investisiya cəlbediciliyi» anlayışını müəyyən ölkədə, regionda, sahədə təbii-coğrafi, sosial-iqtisadi, siyasi və digər amillərin təsiri nəticəsində mövcud olan obyektlərə investisiya qoyuluşunun məqsədəuyğunluğu və səmərəliliyi haqqında investorun təsəvvürlərini əks etdirir.

Yəni, investisiya cəlbediciliyi investora mənfəət gətirən və investisiya riskini azaldan əlverişli investisiya şərtləri və üstünlüklərinin mövcudluğu ilə əlaqədardır. Bu baxımdan, məhz investisiya mühitinin əlverişlilik səviyyəsi və investisiya potensialının mövcudluğu ölkənin, regionun, sahənin investisiya cəlbediciliyini müəyyən edir (Şəkil 3).

Şəkil 3. İnvestisiya cəlbediciliyinə təsir göstərən amillərin prinsipl-sxemi

Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

2. Mövcud investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilmə imkanları və həmin vəsaitlərdən istifadə səviyyəsinin qiymətləndirilməsi

Tədqiqatın gedişində belə qənaətə gəlinir ki, ölkədə məcmu qənaətin həcmi investisiya potensialının maliyyə tərəfini müəyyən edir. Belə ki, investisiya fəallığını məhdudlaşdıran əsas amillərdən biri büdcə məhdudiyyəti ilə əlaqədar olur. Ölkədə yaradılmış gəlirlərin əsas hissəsi istehlaka gedirsə, onda investisiya qoyuluşlarını həyata keçirmək üçün daha az vəsait qalır. Bu baxımdan, qənaətin həm mütləq, həm də nisbi ölçüsü investisiya potensialını formalaşdıran amillərdən biridir.

Statistik məlumatların təhlili əsasında müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycanda neft strategiyasının uğurla reallaşdırılması son illərdə yüksək iqtisadi artımın baş verməsinə səbəb olmuşdur. Nəticədə, 2000-ci ildə ölkədə neftin hasilatı 14,0 milyon tondan 2010-cu ildə 50,8 milyon tona, 2020-ci ildə 38,8 milyon tona, qazın hasilatı isə müvafiq olaraq 5,6 milyard m³-dən 26,3 milyard m³-ə və 30,6 milyard m³-ə qədər artmışdır. Nəticədə, ümumi daxili məhsul 2000-ci ilə nisbətən 2010-cu ildə 9,0 dəfə, 2020-ci ildə isə 15,4 dəfə artmışdır. Belə yüksək artım milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün zəruri olan vəsaitlərin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Belə ki, 2000-ci ilə nisbətən məcmu qənaətin nominal həcmi 2010-cu ildə 13,7 dəfə, 2020-ci ildə 13 dəfə artmışdır.¹

Son illərdə ölkədə məcmu qənaət dəyər ifadəsində 2000 və 2005-ci illərlə müqayisədə xeyli artmış və 2005-ci ilə qədər olan müddətdə qənaət norması yüksək olmuşdur. Lakin 2015-ci və 2016-cı illərdə məcmu qənaətin azalması müşahidə edilir. Belə ki, bu göstərici 2000-ci ildə 27,5 faizdən 2009-cu ildə 43,6 faizə, 2010-cu ildə 47,8 faizə qədər artsa da, 2014-cü ildə bu göstərici 45,4 faizə, 2015-ci ildə 29,5 faizə, 2016-cı ildə 24,8 faizə qədər azalsa da, 2017-ci ildə 30,3 faizə, 2018-ci ildə isə 33,8 faizə qədər artmış, 2020-ci ildən 24,7 faizə qədər azalmışdır. Ümumilikdə, 2005-2020-ci illərdə məcmu qənaət 3,3 dəfə artmışdır. 2000-2010-cu ildə bütövlükdə sərəncamda qalan gəlirlərin 48,4 faizinə qənaət olunmuş, yalnız 51,6 faizinə istehlak olunmuşdur. 2011-2020-ci illərdə isə cəmi sərəncamda qalan gəlirlərin

¹ www.azstat.org – Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi internet ünvanı.

47,6 faizi qənaət edilmiş, yalnız 52,4 faizi istehlak olunmuşdur. Qənaət normasının belə yüksək olması iqtisadi artım tempinin də yuxarı səviyyədə olmasını təmin edir. Məsələn, Harrod-Domar modelinə əsasən apardığımız hesablamalara görə, məcmu qənaətin hamısının ölkə daxilində investisiya olaraq mənimsənilməsi 2000-2020-ci illərdə yalnız daxili mənbələr hesabına ÜDM-in artım tempinin 13,3 faizə bərabər olmasına gətirib çıxardı. Həmçinin Solou modeli əsasında ölkə daxilində 2000-2020-ci illərdə qənaət normasının artması iqtisadi artımı təmin etmişdir. Belə ki, sözügedən modelə görə qənaət normasının artması kapitalın optimal stasionar vəziyyətinə mənfi təsir edir ki, burada da kapitalın artımı sayəsində ümumi buraxılışın artımı təmin olunur. Qeyd edildiyi kimi, amerika iqtisadçısı S.S.Kuznets inkişaf etməkdə olan ölkələrdə investisiya qoyuluşlarını məhdudlaşdıran amillərə maliyyə vəsaiti kimi ümumi milli məhsulda (ÜDM) qənaətin həcmnin azlığını, real mənada qənaət edilmiş vəsaitlərin çatışmamazlığı və xarici valyutanın çatışmamasını aid etmişdir. Bu amillərin heç biri Azərbaycanda investisiya fəallığını məhdudlaşdıran amillər olmamışdır. Azərbaycanda qənaət norması yüksək olmuşdur. Bundan başqa, məcmu qənaətin əsas hissəsi neft və qaz hasilatı sahəsi hesabına təmin olunmuşdur. Bunun nəticəsində, neft sektorunun ÜDM-də xüsusi çəkisi 2009-cu ildə 45,1 faizə, 2010-cu ildə 48,0 faizə, 2014-cü ildə 36,6 faizə, 2015-ci ildə 30,3,3 faizə, 2016-cı ildə 33,8 faizə, 2017-ci ildə 37,2 faizə, 2020-ci ildə 41,2 faizə bərabər olmuşdur. Bu sahənin məhsulunun əsas hissəsi də ixrac olunmuşdur. Belə ki, 2015-ci ildə ölkədə ixracın həcmnin 86,0 faizi, 2016-cı ildə 86,2 faizi, 2017-ci ildə 88,6 faizi, 2020-ci ildə isə 91,2 faizi neft, qaz və neft məhsullarının payına düşmüşdür. Həmin rəqəm bu sahənin ümumi məhsul həcmnin təqribən 80 faizinə bərabər olmuşdur. Göründüyü kimi, ÜDM-in böyük hissəsi ixrac məhsullarının istehsalı hesabına yaranmışdır ki, bu da S.S.Kuznetsin qeyd etdiyi amillərin Azərbaycanda investisiya qoyuluşlarını məhdudlaşdırmadığını göstərir. Bundan başqa, neft və qaz hasilatı sahəsində yaranan əlavə dəyərin əhəmiyyətli hissəsini renta təşkil edir. Belə ki, 2020-ci ildə bu sahədə ümumi buraxılışda aralıq istehlakın payı 38,2 faizə, əmək haqqının payı 16,9 faizə, əsas fondların istehlakının payı 4,8 faizə, xalis mənfəətin payı isə 39,8 faizə bərabər olmuşdur. Xalis mənfəətin payının belə yüksək

olması bunun tərkibinə rentanın da daxil olması ilə əlaqədardır. Nəticədə, əldə edilmiş renta hesabına mövcud istehsalın inkişafına iri həcmli investisiya qoyuluşları üçün əlverişli şərait yaranır. Beləliklə, son illərdə məcmu qənaətin həcmnin artımı ölkənin investisiya potensialının artmasına səbəb olmuşdur.

Statistik məlumatların təhlili göstərir ki, 2010-2015-ci illərdə məcmu qənaətin yüksək artımı şəraitində onun əsas hissəsi dövlətin sərəncamında olmuşdur. Lakin 2016-cı ildə məcmu qənaətdə dövlətin payı bir qədər artsa da, 2017-ci ildə azalma müşahidə edilmişdir. Belə ki, məcmu qənaətin 2005-ci ildə 19,0 faizi, 2010-cu ildə 64,3 faizi, 2014-cü ildə 54,9 faizi, 2015-ci ildə 51,7 faizi, 2016-cı ildə 59,4 faizi, 2017-ci ildə 50,9 faizi, 2020-ci ildə isə 61,3 faizi dövlətin payına düşmüşdür. Qeyd etmək lazımdır ki, belə hal neft kontraktlarının reallaşması ilə əlaqədar olmuşdur. Belə ki, 2000-2004-cü illərdə dövlət idarəetməsinin qənaətinin həcmi ya mənfə, ya da çox kiçik paya malik olmuşdur. Məhz neft kontraktlarının reallaşdırılması nəticəsində neft və qaz hasilatı sahəsində əsas fondların istifadəyə verilməsi mərhələsinin başlanması ilə dövlətin gəlirləri artmağa başlamış və nəticədə, məcmu qənaətin həcmi artmaqla yanaşı, dövlətin də payı yüksəlmişdir.

Müşahidələr sübut edir ki, neft hasilatı 2005-ci ildən, qaz hasilatı isə 2006-cı ildən yüksək tempə artmağa başlamışdır. 2005-ci ildən başlayaraq dövlət gəlirlərinin həcmi də artırmağa başlamışdır ki, bu da dövlət idarəetməsinin qənaətinin həcmnin artımına səbəb olmuşdur. Belə ki, dövlət idarəetməsinin qənaətinin həcmnin məcmu qənaətdə payı 2019-cu ildə 48,1 faizə, 2020-ci ildə 61,3 faizə yüksəlmişdir.

Dövlət idarəetməsi sərəncamında olan qənaətin böyük hissəsi Dövlət Neft Fondunda toplanmışdır. 2020-ci ilin sonuna Dövlət Neft Fondunun vəsaitlərinin həcmi 43564,3 mln. ABŞ dollarına bərabər olmuşdur. Bu vəsaitlər Mərkəzi Bankın ehtiyatlarından fərqli olaraq iqtisadi resursların bir hissəsinin istifadə edilməməsi hesabına formalaşır və həm istehlaka, həm də investisiyaya yönəldilə bilər.

Beləliklə, hazırda investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsinin daxili mənbəyi kimi məcmu qənaətlə yanaşı, Dövlət Neft Fondunun vəsaitləri də nəzərə alınaraq, ölkədə investisiyanın maliyyələşdirilməsi sahəsində problemlərin olmadığı qənaətinə gəlinir.

Milli iqtisadiyyatın tərəqqisinin maliyyələşdirilməsinin vacib potensial mənbələrinə ev təsərrüfatlarının qənaətlərini aid etmək olar. Son dövrlərdə banklarda əhalinin əmanətləri əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Belə ki, 2000-ci ilə nisbətən əhalidən cəlb edilmiş əmanətlərin həcmi 2005-ci ildə 6,3 dəfə, 2010-cu ildə 38,3 dəfə, 2015-cü ildə 119,5 dəfə, 2019-cu ildə isə 108,9 dəfə artmışdır.

Tədqiqatlardan məlum olur ki, banklar tərəfindən kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi məqsədilə verilən kreditlərin məbləği əhalinin əmanətlərinin çox kiçik hissəsini təşkil etmişdir. Nəticədə, bank kreditləri hesabına maliyyələşmiş investisiyaların miqdarının əhalinin əmanətlərinə nisbəti 2009-cu ildə 1,18, 2010-cu ildə 1,21, 2011-ci ildə 1,20, 2015-ci ildə 1,38, 2016-cı ildə 1,25, 2017-ci ildə 1,31, 2019-cu ildə 1,85 olmuşdur.

1994-ci il sentyabr ayının 20-də dünyanın aparıcı iri neft şirkətləri ilə Xəzərdə yerləşən Çıraq, Azəri neft yataqlarının, habelə Günəşli yatağının çox dərinlikdə yerləşən hissəsinin işlənməsinə aid «Əsrin müqaviləsi» imzalanmışdır. Bu müqavilənin bağlanması sonrakı dövrlərdə neft və qaz hasilatı sektorunda 30-a yaxın yeni kontrakt imzalanmış, Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərləri istismara verilmişdir. Sonrakı illərdə regional və beynəlxalq səviyyədə, Azərbaycanın Avropa Birliyinin etibarlı enerji təhlükəsizliyi partnyoruna çevrilməsində mühüm önəm kəsb edən TANAP və TAP layihələri reallaşdırılmışdır. Azərbaycanın dünyanın müxtəlif ölkələrində neft ixracı ilə bərabər təbii qazı 2020-ci ilin 31 dekabrında Avropa bazarına çatdırılmışdır. Bu dövr ərzində ölkə iqtisadiyyatına yatırılan xarici investisiyalar xeyli artmış, 2008-ci ilin sonlarından başlayan dünya maliyyə böhranının mənfəət fəsadlarının intensivliyi nisbətən aşağı düşsə də, hər il ölkəmizə xarici investisiyaların axını davam etməkdədir.

Cədvəl 1-də Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiyaların 2000-2020-ci illər ərzində cəlb edilməsi dinamikası təhlil olunmuşdur.

Cədvəl 1
Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiyalar
(milyon ABŞ dolları)

Göstəricilər	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020-cu ilin 2000-ci ilə nisbəti
Cəmi xarici investisiya, o cümlədən:	927	4893,2	8247,8	0 719,1	10161,1	9120,5	8236,5	7129,1	6125,4	6,6 d.
Maliyyə kreditləri	262,9	698,4	3405,8	2 210,2	2197,8	1783,3	2880,0	1736,1	1004,4	3,8 d.
Neft sənayesinə	546,1	3799,9	2955,3	5 622,7	5617,4	4900,8	3142,0	3345,2	3922,1	7,2 d.
Birbaşa investisiyalar-qeyri-neft sektoruna	118	230,5	659,6	860,4	1706,2	813,0	967,1	930,1	605,6	5,1 d.
Neft bonusu	-	1,0	2,0	2,0	0,1	1,4	450,1	450,8	451,6	-
Digər investisiyalar	-	163,4	1225,0	1 023,8	639,6	1622,0	797,3	666,9	141,7	-

Mənbə: Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri 2008, s.380; 2011, s.413; 2012, s. 401, 2018, s.405; Azərbaycan rəqəmlərdə 2015, s. 132-133., 2020, s. 397, 2021, s.380.

Cədvəl 1-dən məlum olur ki, son dövrlərdə ölkə iqtisadiyyatına xarici investisiyaların miqdarı əhəmiyyətli olaraq artmışdır. Nəticədə, ölkə iqtisadiyyatına cəlb olunmuş xarici investisiyanın miqdarı 2020-ci ildə 6125,4 mln. manat təşkil etmişdir. Bu isə 2000-ci ilin müvafiq səviyyəsindən 6,6 dəfə çoxdur. Cəlb olunmuş xarici investisiya daxilində neft sənayesinin xüsusi çəkisi 2000-ci ildə 58,8%-dən 2011-ci ildə 39,4 %-ə qədər enmiş, 2012-ci ildən başlayaraq isə artmaqla 2015-ci ildəki 61,8 %-ə qədər yüksəlsə də, 2017-ci ildə 53,7%, 2018-ci ildə 38,2%-ə qədər azalmış, 2019-cu ildə yenidən 46,9%-ə və 2020-ci ildə isə 64,0%-ə qalxmışdır. Vurğulamaq vacibdir ki, xarici investisiya üzrə əsas kapitəla yönəldilən hissə 2000-ci ildəki 54,8 %-dən 2011-ci ildə 30 %-ə enmiş, 2015-ci il ərzində isə artaraq 43,2%, 2016-cı ildə 58,9% təşkil etmiş, yenidən azalaraq 2017-ci ildə 49,7%, 2018-ci ildə 31,1%, 2019-cu ildə 30,6%, 2020-ci ildə isə 29,9% olmuşdur. Beləliklə, ölkədə investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi nöqtəyi-nəzərindən xarici investisiyanın cəlb olunması imkanları çoxdur.

1994-2018-ci illərdə beynəlxalq maliyyə-kredit qurumları ilə

hökumətin arasında 14,169 mlrd. ABŞ dolları dəyərində 200-dən artıq kredit sazişi bağlanmışdır. Bununla əlaqədar olaraq 133 layihənin və proqramın tətbiqi başa çatdırılmış, qalanları isə hazırda icra olunmaqdadır. 2019-cu il 1 yanvarda istifadə olunan kreditlərin cəmi məbləği 12,394 mlrd. ABŞ dollar olmuşdur ki, bu da imzalanmış kredit sazişlərinin ümumi məbləğinin 87,5 faizinə bərabərdir.

2021-ci ilin 1 yanvar tarixinə Azərbaycanın əməkdaşlıq etdiyi beynəlxalq maliyyə-kredit qurumları ilə ümumi məbləği 13,031 mlrd. ABŞ dolları dəyərində kredit sazişi imzalanıb. Həmin sazişlərə əsasən cəlb edilməsi nəzərdə tutulan kreditlərdən 11,833 mlrd. ABŞ dolları (95%-ə qədəri), o cümlədən 2020-ci il ərzində 470,7 milyon dollar həcmində vəsait istifadə olunub.

Son ödəniş tarixləri 2020-2030-cu illəri əhatə edən 8 layihənin maliyyələməsi üçün istifadə olunmuş təxminən 1,5 mlrd. dollar məbləğində kredit üzrə 840,0 milyon məbləğində qalıq borcun 2018-ci ilin son iki rübündə vaxtından qabaq kreditor təşkilatlara qaytarılması reallaşdırılmışdır. Xarici dövlət borcu “2020-ci il yanvar ayının 1-nə 9,1 mlrd. ABŞ dollara yaxın olmuşdur və onun 59 % yaxını hökumət tərəfindən birbaşa cəlb edilmiş kreditlərdən ibarətdir”.

3. İnvestisiya potensialının formalaşmasının sahə problemləri.

İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin investisiya potensialının qiymətləndirilməsi həyata keçirilmişdir (cədvəl 2). Sahələr üzrə hesablanmış investisiya potensialının reytingi göstəricisinə əsasən sənaye, kənd təsərrüfatı, eləcə də nəqliyyat sahələri ilk 3 yeri tuturlar.

Cədvəl 2

2020-ci ildə AR iqtisadiyyatı sahələri üzrə investisiya potensialının reytingi

İqtisadiyyatın sahələri	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Ranq
1. Sənaye	0,52	0,95	0,64	0,08	0,40	0,08	0,98	0,53	0,88	0,65	1
2. Kənd təsərrüfatı	0,12	1,02	0,74	0,05	0,03	1,06	0,68	0,03	1,00	0,05	2
3. Nəqliyyat	0,07	1,05	0,05	0,02	0,21	1,01	0,96	0,12	0,00	0,03	3
4. Rabitə	0,02	1,01	0,01	0,02	0,02	1,00	0,62	0,01	0,01	0,01	4
5. Tikinti	0,08	0,91	0,13	0,22	0,07	1,00	0,90	0,19	0,00	0,00	6
6. Ticarət və xidmət	0,13	0,90	0,02	0,15	0,08	1,01	0,71	0,01	0,01	0,01	5

Mənbə: ARDSK-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

Yanacaq sahəsinin investisiya cəlbəediciliyi sənaye sahəsinin ilk pillədə olmasına xeyli təsir göstərmişdir. O cümlədən, ölkədə sənaye

və kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafı digər sahələrin tərəqqisi üçün imkanlar yaradır. Nəticədə, rabitə, ticarət, maliyyə, nəqliyyat və başqa sahələr daha çox maddi, informasiya, eləcə də maliyyə axınlarının təşkil edilməsi ilə məşğul olurlar. Bu isə adətən sənaye və kənd təsərrüfatının inkişafından asılı olur.

Hesab edilir ki, hər hansı bir sahənin investisiya potensialının dəyərləndirilməsi bu sahənin investisiya prosesinin digər sahələrə təsirinin müəyyən olunmasından ibarətdir. Belə olduqda, təhlilin məqsədindən asılı olaraq ayrı-ayrı amillər və yaxud amillər qrupu istifadə oluna bilər.

İnvestisiya potensialı sahənin əsas makroiqtisadi göstəricilərinin, müəssisələrin sayını, rentabellik səviyyəsini, istehsal həcmi, əmək məhsuldarlığını, habelə texniki bazanın modernləşmə və yenilənmə səviyyəsini, gəlirlərin və xərclərin strukturunu və s. nəzərə alınmalıdır. Tədqiqatın aparılması üçün, investisiya potensialı dörd əsas elementə - maliyyə, investisiya, istehsal və ixrac potensiallarına ayrılmışdır.

Sadalanmaları nəzərə almaqla sənaye sektorlarının investisiya potensialının etibarlı reytingini əldə etməyə şərait yaradan indekslər sistemindən yararlanmaq məqsədmüvafiqdir.

Cədvəl 3
2020-ci ildə sənayenin investisiya potensialı üzrə reytingi

Sənayenin sahələrinin adı	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Ranq
Elektroenergetika	0,06	1,12	1,02	0,05	0,05	0,69	1,77	0,08	0,83	0,01	6
Yanacaq sənayesi	0,81	0,86	0,71	0,85	0,27	1,35	0,95	0,46	1,73	0,71	1
Metallurgiya sənayesi	0,02	1,81	1,09	1,82	0,21	1,06	4,53	0,02	1,33	0,10	4
Kimya, neft-kimya sənayesi	0,01	1,11	1,22	0,80	0,21	1,11	1,05	0,01	1,10	0,01	5
Maşınqayırma, metal emalı	0,02	1,15	0,82	0,79	0,06	0,91	0,38	0,00	1,05	0,01	3
Məşə, ağacın emalı, sellüloz-kağız	0,00	1,20	1,76	0,01	0,02	0,89	1,35	0,01	0,01	0,00	8
Yüngül sənaye	0,00	1,22	1,52	0,02	0,01	1,09	0,52	0,00	1,01	0,01	7
Yeyinti sənayesi	0,01	1,03	1,59	1,08	0,01	1,02	2,15	0,02	1,08	0,02	2

Qeyd. Reytinglərin hesablanması müəllif tərəfindən aparılmışdır.

Sənaye sahələri üzrə investisiya potensialını qiymətləndirərkən metodik yanaşmalar tərtib edilir. Bu zaman indeks metodu və müqayisəli təhlilin əmsallara çevrilmiş modifikasiyası verilir. Sahənin yekun potensial göstəriciləri sinergetik səmərə ilə hesablanmalıdır. Əsas informasiya mənbələri AR Dövlət Statistika Komitəsinin, Mərkəzi Bankın, İqtisadiyyat Nazirliyinin, Maliyyə Nazirliyinin, Rabitə, Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyinin məlumatları hesab edilir.

Cədvəl 3-dən görüldüyü kimi, sənaye sahələri sırasında investisiya potensialı nöqtəyi-nəzərindən yanacaq sənayesi, elektroenergetika öndədir. Maşınqayırma, metal emalı, qida sənayesinin də inkişaf potensialı da böyükdür. Başqa sahələrin reyting göstəriciləri isə birlərinə yaxın olmuşdur.

Fikrimizcə, investisiya potensialı resursların, onların tətbiqi imkanlarının yalnız cəmlənməsi kimi başa düşülməməlidir. Resursların istifadə edilməsi məqsədyönlü fəaliyyət ilə qiymətləndirilir. Bu səbəbdən də, investisiya potensialının müəyyən olunması üçün indekslərin yüksək qiymət aldığı sahələrin üzə çıxarılması kifayət etmir. Yəni, sahələrin təsnif edilməsi və investisiya həcmi sahədəki mövcud vəziyyəti etibarlı olaraq qiymətləndirmək üçün kifayət etmir. Yuxarıdakıları nəzərə alaraq, sahənin investisiya potensialının müəyyən olunması üçün məhsul buraxılışının həcminə (cədvəl 4), eyni zamanda əsas istehsal fondlarının dəyərində (cədvəl 5) nisbətə investisiyanın paylaşdırılması əmsallarını hesablamaq məqsədmüvafiqdir.

Cədvəl 4.

Sənaye sahələri üzrə məhsul buraxılışı həcmələrinə görə investisiyaların bölüşdürülməsi əmsalları

Sənaye sahəsi	2000	2005	2010	2015	2019	2020
Energetika	0,25	0,28	0,49	0,68	0,24	0,22
Yanacaq	0,31	0,37	1,18	0,67	0,18	0,31
Metallurgiya	1,91	0,90	0,14	0,03	0,03	0,03
Kimya və neft-kimya	0,04	0,04	0,05	0,04	1,62	1,41
Maşınqayırma və metal emalı	0,08	0,01	0,01	0,10	0,14	0,03
Meşə, ağacın emalı, sellüloz-kağız	0,13	0,01	0,04	0,00	0,07	0,08
Yüngül	0,01	0,01	0,00	0,07	0,03	0,11
Yeyinti	0,06	0,02	0,01	0,03	0,05	0,06

Mənbə: ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

Müəllifin fikrincə, investisiya qoyuluşları strukturunun istehsal həcmələrinin strukturu ilə müqayisə edilməsi mövcud investisiya prioritetlərinin müəyyən sahənin ümumi məhsulda roluna uyğunluğu dərəcəsini müəyyən etməyə imkan verir. Bu araşdırmalar vasitəsilə sənaye "daha çox sərmayə qoyulmuş" (əmsal vahiddən çox) və "yarım-çiq sərmayə yatırılmış" (əmsal vahiddən az) sahələr olmaqla 2 yerə ayrılır.

Məhsul istehsalı həcmının payı ilə nisbətdə yanacaq, elektroenergetika, maşınqayırma və metallurgiya yüngül sənaye sahələrinə daha çox sərmayə yatırılmışdır.

Əsas istehsal fondlarına nisbətdə isə daha artıq dərəcədə yanacaq-energetika, yüngül və qida sənayesinə investisiya yatırılmışdır (cədvəl 5).

Cədvəl 5

Əsas sənaye-istehsal təyinətli fondların dəyərində nisbətdə investisiyaların bölgüsü əmsalları

Sənaye sahəsi	2000	2005	2010	2015	2019	2020
Elektroenergetika	0,09	0,09	0,13	0,15	0,16	0,18
Yanacaq	0,11	0,14	0,33	0,25	0,26	0,18
Metallurgiya	0,00	0,06	0,05	0,01	0,02	0,01
Kimya və neft-kimya	0,01	0,01	0,04	0,02	0,02	0,02
Maşınqayırma və metal emalı	0,00	0,01	0,01	0,04	0,03	0,03
Meşə,ağac emalı və sellüloz kağız sənayesi	0,06	0,04	0,03	0,00	0,00	0,00
Yüngül	0,00	0,01	0,00	0,09	0,12	0,11
Yeyinti	0,09	0,03	0,02	0,05	0,10	0,12

Qeyd. Reytinglərin hesablanması müəllif tərəfindən aparılmışdır.

Qida sənayesinə daha çox investisiya yatırılması onunla izah edilir ki, burada sənaye ilə müqayisədə məhsulun fondtutumu daha azdır. O cümlədən, metallurgiya, meşə, ağac emalı, habelə sellüloz-kağız sənayesi, kimya-neftkimya sənayesi kimi sahələr yetərinə investisiya ilə təmin olunmamışlar.

4. Azərbaycan investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması istiqamətləri.

Strateji yol xəritəsinin əsas istiqamətlərində aparıcı rol ölkədə investisiya fəallığının təmin olunmasının və investisiya potensialından istifadənin mühüm amilləri kimi əlverişli investisiya mühitinin yaradılması təşkil edir. Mövcud investisiya potensialı ilə yanaşı, investisiya mühiti, ölkənin investisiya cəlbədiciyini müəyyən edən əsas amillərdən biridir.

İnvestisiya mühiti - investisiyanın cəlb edilməsini və axınını müəyyən-ləşdirən sosial-iqtisadi və maliyyə, habelə təşkilati-hüquqi, siyasi, sosial-mədəni amillərin məcmusudur. Bu amillərin təsiri nəticəsində investisiya riski formalaşır ki, bu da investisiya qoyuluşu haqqında qərarlara təsirsiz ötürür. İnvestisiya mühitinin əlverişlilik səviyyəsindən asılı olaraq formalaşması riski sistem riskinə aiddir. Belə riskləri investisiyanın diversifikasiyası hesabına aşağı salmaq qeyri-mümkündür.

Ölkədə iqtisadi artımın yüksək tempinin təmin edilməsində büdcə xərcləri və əhalinin pul gəlirlərinin artması, əlverişli xarici iqtisadi kon-yukturun mövcudluğu nəticəsində məcmu tələbin həcmnin artmasında vacib rol oynamışdır. Ümumi tələbin artması investisiya fəallığının artmasına birbaşa təsir edir. Tələbin artımı əlavə istehsal güclərinin yaradılmasına ehtiyac yaradır ki, bu da əlavə investisiya qoyuluşları hesabına mümkün olur. 2020-ci ildə son istehlak xərcləri 2005-ci illə müqayisədə 8,4 dəfə, dövlət istehlak xərcləri 3,8 dəfə, əsas kapitala investisiya qoyuluşları 3 dəfəyə yaxın artmışdır.

Ölkə daxilində makroiqtisadi sabitliyin təmin olunması investisiya mühitinin əlverişliliyini müəyyən edən zəruri şərtlərdən biridir. Biznes subyektlərinin və investorların qeyri-müəyyənlik və yüksək risk şəraitində səmərəli əməliyyatlar aparmaq imkanları məhdud olur. Bundan başqa, makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsi iqtisadi subyektlərin ölkənin mövcud iqtisadi və siyasi sistemə inamına təsir göstərir. Ölkədə yüksək inflyasiya bir sıra xərclərin yaranmasına gətirib çıxarır ki, bu da investisiya fəallığının aşağı düşməsinə səbəb olur.

Firmaların fəaliyyətinə inflyasiyanın təsiri formalarından biri amortizasiya ayırmalarının dəyərdən düşməsi ilə əlaqədardır. Belə ki, hazırda Azərbaycanda mövcud qaydalara əsasən amortizasiya ayırmaları əsas fondların ilkin qalıq dəyərində görə hesablanır. Belə halda, inflyasiya baş verdikcə, əsas fondların bərpa dəyəri artır, hesablanmış amortizasiya ayırmaları isə dəyərdən düşür. Bu itkini aradan qaldırmaq üçün müəssisələr istehsal etdikləri məhsulun qiymətini artırırırsa, belə halda mənfəətin həcmi artır və nəticədə, mənfəətdən ödənilən verginin məbləği böyüyür. Bu amil isə müəssisənin real pul axınlarını aşağı salmaqla investisiyanın səmərəliliyini azaldır. Buna görə də, ölkədə inflyasiyanın səviyyəsinin müəyyən hədlər daxilində tənzimlənməsi imkanının mövcudluğu investisiya mühitinin əlverişliliyini artırır. Azərbaycanda

son illərdə inflyasiya tempi nisbətən yüksək olmuşdur. Belə ki, inflyasiya səviyyəsi 2004-cü ildə 6,7 %, 2005-ci ildə isə 9,6 %, 2006-cı ildə isə 8,3 %, 2007-ci ildə 16,7 %, 2008-ci ildə 20,8 %, 2010-cu ildə 5,7 %, 2011-ci ildə 7,9 %, 2012-ci ildə 1,1 %, 2013-cü ildə 2,4 %, 2014-cü ildə 1,4 %-ə qədər azalsa da, 2015-ci ildə 4,0%, 2016-cı ildə 12,4%, 2017-ci ildə 12,9%-ə yüksəlmişdir. Son illərdə bu göstərici xeyli azalmış, 2018-ci ildə 2,3%, 2019-cu ildə 2,6%, 2020-ci ildə isə 2,8% təşkil etmişdir. İnflyasiya meyli tələb, təklif, həm də xarici amillər hesabına baş vermişdir. Belə ki, artıq qeyd olunduğu kimi, ölkədə istehlak və investisiya xərclərinin artması həm yerli məhsullara, həm də idxal məhsullarına tələbi artırır. Yerli məhsullara tələbin artması bu məhsulların qiymətlərinin yüksəlməsinə təsir göstərir. Bununla yanaşı, son illərdə dünya bazarında qiymətlərin artımı baş vermişdir ki, bu da idxal edilən məhsulların qiymətinin artması hesabına inflyasiya tempinin sürətlənməsinə səbəb olur.

Araşdırmalardan aydın olmuşdur ki, ölkədə biznes subyektlərinin elektrik sisteminə qoşulması sahəsində problemlər vardır. Bu amilə görə, Dünya Bankının «Doing Business» layihəsi çərçivəsində apardığı araşdırmalara əsasən Azərbaycan bu göstəriciyə görə dünyanın 183 ölkəsi arasında 173-cü yerdədir. Hesab olunur ki, ölkənin sahibkarlıq subyektlərinin enerji sistemlərinə qoşulması prosedurlarının sayını və müddətini azaltmaq məqsəduyğundur. Bundan əlavə, ölkənin təsərrüfat subyektləri arasında öhdəlikləri yerinə yetirməkdə məsuliyyəti artırmaq istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsinə ehtiyac vardır. Müəllifin fikrincə, ölkədə müqavilə əsasında təminatı qarşılayan və xidmət göstərən təsərrüfat subyektləri, xüsusən də elektrik təminatını həyata keçirən şirkətlər tərəfindən öz öhdəliklərini zəruri səviyyədə icra etməməsindən müəssisəyə dəyən ziyanın müəyyənləşdirilməsi və ödənilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi zərurəti yaranır.

5. Azərbaycanda investisiya potensialından istifadənin sistemli tədqiqi və qiymətləndirilməsi.

Neft strategiyasının uğurla reallaşdırılması milli iqtisadiyyatın bir çox sahələrində tərəqqi və yenidənqurma tədbirlərinin görülməsinə imkan vermiş, beləliklə də investisiya fəallığının artmasına gətirib çıxarmışdır. Nəticədə, 2005-ci ilə nisbətən müqayisəli qiymətlərlə əsas kapitala investisiya 2010-cu ildə 1,7 dəfə, 2020-ci ildə isə 3,0 dəfə artmışdır. Əgər əvvəllər AR-da investisiya fəallığı xarici investisiyanın cəlb olunması ilə

bağlı idisə, son dövrlərdə investisiya qoyuluşlarında yerli mənbələrin payı xeyli artmışdır.

Cədvəl 6
Ölkə iqtisadiyyatına yönəldilən investisiyanın həcmi
(mln.manat)

	2005-2009-cu illər cəmi	2010-2014-cü illər cəmi	2015-2020-ci illər cəmi	2010-2014-cü illər 1995-1999-cu illərə nisb. %	2015-2019-cu illər 2010-2014-cü illərə nisb. %	1995-2020-ci illər cəmi
Cəmi	37144,7	73581,5	140573,9	19,3 dəfə	160,5	268068,4
Xarici investisiyalar	13729,6	17841,0	79447,1	7,6 dəfə	370,1	122602,8
Daxili investisiyalar	23415,1	55740,5	61126,8	37,7 dəfə	88,0	145465,6

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Cədvəl 6-nın məlumatlarından görüldüyü kimi, ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilən investisiyanın daxili mənbələr hesabına aparılması 2005-2009-cu illərdə 63,0 faiz, 2010-2014-cü illərdə 75,8 faiz, 2015-2019-cu illərdə 54,3 faiz, 2020-ci ildə isə 53,7 faiz təşkil etmişdir. Ölkədə tətbiq edilən investisiya qoyuluşlarında xarici kapitalın xüsusi çəkisinin 20%-ə, eləcə də daxili imkanlar hesabına tətbiq edilən investisiyanın payının 80%-ə qaldırması məqsəduyğundur.

Cədvəl 7
Əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların istehsal və xidmət sahələri arasında bölgüsü (faizlə)

	2000	2005	2010	2015	2017	2018	2019	2020
Məhsul istehsalı sahələrinə	70,2	73,8	48,7	62,3	74,7	67,1	66,1	66,0
Xidmət sahələrinə	18,3	16,9	43,0	31,3	19,9	24,7	26,8	25,9
Yaşayış evləri inşasına	11,5	9,3	8,3	6,4	5,4	8,2	7,1	8,1
Cəmi	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Cədvəl 7-dən görüldüyü kimi, əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların həcmində xidmət sahələrinin xüsusi çəkisi 2000-ci ildə 18,3 faizdən 2005-ci ildə 16,9 faizə qədər azalmış, 2010-cu ildə 43 faizə yüksəlsə də, 2015 və 2020-ci illərdə isə azalaraq müvafiq

olaraq 31,3 və 25,9 faizə bərabər olmuşdur. Son illərdə infrastruktur sahələrin tərəqqisi əsasən dövlət investisiyaları ilə əlaqədar olmuşdur.

Bu sahədə iri investisiya qoyuluşları özəl bölmənin investisiyalarının səmərəliliyinin artımına müsbət təsir göstərir.

Ancaq bu təsir özünü müəyyən dövrdən sonra biruzə verdiyinə görə infrastruktur sahələrə investisiya qoyuluşu özəl sektorun investisiya yatırımları üçün maliyyə imkanlarını artırmaqla eyni vaxtda məqsədmüvafiqdir. Ölkədə əsas kapitala investisiya qoyuluşlarının həcmi 2000-ci ilə nisbətən 2010-cu ildə 6,7 dəfə, 2020-ci ildə isə 17,8 dəfə artsa da, büdcə vəsaitləri hesabına investisiyanın həcmi uyğun olaraq 143,3 dəfə və 209,3 dəfə artmışdır. Nəticədə, əsas kapitala yönəldilmiş investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsində büdcə vəsaitlərinin payı 2000-ci ildə 2,4 %-dən 2010-cu ildə 32,8 %-ə yüksəlsə də, 2017-ci ildə 18,7 %-ə enmiş, 2018 və 2019-cu illərdə yenidən müvafiq olaraq 25,8 və 28,8%-ə yüksəlmiş, 2020-ci ildə isə 27,5% olmuşdur.

Büdcə gəlirlərinin, əhalidən cəlb edilən əmanətlərin, müəssisə və təşkilatların mənfəətinin, iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının əsas kapitala investisiya yatırımlarına təsirini özündə əks etdirən modelin formalaşması prosesləri və kompyuterdə alınan nəticələr bu ardıcılıqla verilmişdir Hesablamaların aparılması üçün məlumatların və göstəricilərin tədqiqata uyğun qruplaşması metodikası verilmişdir.

Burada, əsas parametrlər

Y – əsas kapitala investisiya;

X₁ – büdcə gəlirləri;

X₂ – əhalidən cəlb edilən əmanətlər;

X₃ – müəssisə və təşkilatların mənfəəti;

X₄ – iqtisadiyyata kredit qoyuluşları.

Ümumən modelin qurulması üçün empirik tədqiqatlar və nəzəri əsaslara istinad edilmişdir. Modelin qurulmasında idetifikasiya və verifikasiyaya üstünlük verilir. Yəni nəzəri əsaslar, modelin spesifikasiyası, parametrlərin qiymətləndirilməsi, modelin keyfiyyətinin yoxlanılması, modelin adekvatlığı, sonda təhlil və proqnozların aparılması vacibdir

Hesablamaların nəticələri:

	ESAS_KAP...	BUDCE_G...	CELB_EDİ...	IQTISADIYY...	MUESSISE...
ESAS_KAP...	1.000000	0.951815	0.934270	0.887864	0.825104
BUDCE_G...	0.951815	1.000000	0.907943	0.843554	0.926431
CELB_EDİ...	0.934270	0.907943	1.000000	0.918066	0.772720
IQTISADIYY...	0.887864	0.843554	0.918066	1.000000	0.614042
MUESSISE...	0.825104	0.926431	0.772720	0.614042	1.000000

Nəzəri cəhətdən əsas kapitalla investisiya ilkin olaraq ona təsir edən amillərin modelə daxil edilməsi, sonradan isə əhəmiyyətli təsir etməyən faktorların modeldən çıxarılması və əlavə olaraq 2009-cu ildə qlobal maliyyə böhranının şokunun fiktiv dəyişən kimi modelə müncər edilməsi nəticəsində adekvat model alınmışdır.

$$\text{LOG}y=4,4+295\text{LOG}x_2+0,275\text{LOG}x_4(1)-0,379\text{DUMMY}(2009)$$

Burada; LOG_y - əsas kapitalla investisiyaların natural laqorifmi;

LOG_{x₂} – cəlb edilən əmanələrin natural laqorifmi;

LOG_{x₄}(1) = iqtisadiyyata sonrakı ildə kredit qoyuluşlarının natural laqorifmi.

Alınanlara görə aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

- 1) 2009-cu ilin böhranı əsas kapitalla qoyulan investisiyanı o ilə görə 37% azaldıb.
- 2) İqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının 1% artırılması bir ildən sonra əsas kapitalla investisiyanı 0,27% artırır.
- 3) Cəlb edilən əmanətlərin 1% artırılması əsas kapitalla investisiyanı 0,29% artırır.

Müəllifin qənaətinə görə, dövlət büdcə xərclərinin investisiya fəallığına təsiri tələbin və eyni zamanda investisiya qoyuluşlarının həcmninə artımına təsir göstərir. Belə ki, daxili tələbin ölkədə 2000-ci ildə 17,3 %-i, 2001-ci ildə 15,8 %-i dövlət büdcəsi xərclərinin hesabına yaransa da, bu göstərici 2005-ci ildə 19,3 faizə, 2008-ci ildə 48,2 faizə, 2010-cu ildə isə 43,7 faizə, 2020-ci ildə 43,0 faizə bərabər olmuşdur. 2020-ci ildə daxili tələb üzrə həcm göstəricisi artımının 2000-ci ilə nisbətən 48,8%-i dövlət büdcəsi hesabına qarşılanmışdır. Daxili tələb üzrə həcm artımının investisiya fəallığında vacib şərt olduğunu nəzərə alan iddiaçı, dövlət büdcəsi üzrə gəlirin investisiya tələbinin formalaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb etməsi qənaətinə

gəlmişdir.

6. Qarabağ regionunda investisiya potensialından istifadənin səmərəlilik məsələləri

Böyük Vətən zəfərindən sonra Qarabağ regionunda, həmçinin ona bitişik 7 rayonda ölkə iqtisadiyyatının əlavə dəyər yaratmaq, eyni zamanda, investisiya potensialının artırılması imkanlarından səmərəli istifadə etmək kimi strateji vəzifələr qarşıda dayanır. Bu ərazilər hələ sovetlər birliyi dövründə Azərbaycanın iqtisadiyyatında önəmli yer tutmuşdur. Məlumdur ki, hər bir müharibənin sonu vardır və sülh bərqərar olduqdan sonra, dirçəliş və quruculuq işlərinin həyata keçirilməsi tələb olunur. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə dirçəliş və bərpa işlərinin maksimum mütəşəkkil formada həyata keçirilməsinin prinsip və meyarları müəyyənləşdirməli, hazırkı şəraitə uyğun olaraq təkmilləşdirilməlidir.

Qeyd edək ki, müasir dövrdə qlobal problemlər kifayət qədər çoxdur və dünya dövlətləri qlobal problemlərin təsirini nisbətən azaltmaq üçün səylər göstərilir. Bir tərəfdən də COVID-19 pandemiyasının yaratdığı yeni şəraitdən ortaya çıxan problemlər 100 milyonlarla insanların həyatını təhlükə altında qoymuşdur. Bütün bunlar böyük resurslar, o cümlədən maliyyə resursları tələb edirlər, həyat dinamikası və iqtisadi inkişaf prosesləri bərpa olunmalı, iflic vəziyyətinə düşmüş iqtisadiyyat sahələri dirçəldilməlidir.

Qeyd edək ki, investisiya potensialının formalaşdırılması və artırılması, daha çox real investorların bölgəyə gəlməsinin intensivləşdirilməsi, ixtisaslaşdırılmış beynəlxalq investisiya və maliyyə kompaniyalarının sərəncamına konkret investisiya-innovasiya layihələrinin əsaslandırılaraq təqdim edilməsi böyük səmərə verə bilər. Bunun üçün Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda mövcud olan iri və məhsuldar təbii- iqtisadi potensialın daha obyektiv qiymətləndirilməsi, adekvat tədbirlərin görülməsi vacib hesab edilir. İşğaldan azad olunmuş ərazilərin özünü inkişaf etmə xüsusiyyətlərinin dərinədən öyrənilməsi, fundamental tədqiqatların aparılması, mövcud investisiya potensialının obyektiv olaraq qiymətləndirilməsi, bu resurslardan səmərəli istifadəni təmin edə biləcək şəraitin yaradılması, zəruri fəaliyyət mexanizmlərinin və alətlərinin tətbiq edilməsi tədbirlərinin görülməsini vacib edir. Qarabağ regionunda

ölkəmizin meşə zolağının 25% potensialı, su ehtiyatlarımızın yarısı cəmləşmişdir, digər tərəfdən keçmiş SSRİ dövründə respublikamızın kənd təsərrüfatı məhsullarının təxminən 40 %-ə qədəri bu ərazilərdə istehsal edilirdi. Ağdam və Fuzuli rayonlarında taxılcılıq və pambıqçılıq, üzümçülük, Cəbrayıl və Zəngilan rayonlarında üzümçülük, Qubadlı, Laçın və Kəlbəcər rayonlarında isə heyvandarlığın inkişafı üçün hər çür resurslar mövcud olmuşdur. Bu rayonlarda xeyli kənd təsərrüfatı məhsulları emal edən orta emal müəssisələri fəaliyyət göstərirdilər. Çoxlu sayda üzüm məhsullarını emal edən şərəbçilik zavodları və pambıq zavodları var idi. Mənfur düşmənlə bunların hamısını yer üzündən silmişdir və heç nə qalmamışdır. Qarabağ regionunda güclü təbii və iqtisadi potensialın mövcudluğu, resurs ehtiyatlarının olması, həmçinin müvafiq fəaliyyət şəraitinin güzəştli şərtlərlə və bürokratiyasız formalaşdırılması yerli və xarici investisiyalar üçün maksimum cəlbedicilik kəsb edir.

Bundan əlavə, Qarabağ regionunda və ətraf azad olunmuş rayonlarda böyük həcmli layihələrin həyata keçirilməsi iri məbləğdə maliyyə resursları və investisiyalar tələb edir. Artıq 2021-ci ildə dövlət büdcəsindən bu məqsədlər üçün 2,2 mlrd. manat vəsait ayrılmışdır. Eyni zamanda, Qarabağ Dirçəliş Fondu təsis edilmişdir və postkonflikt ərazilərdə reallaşdırılacaq prioritet layihələr hazırlanmaqda və həyata keçirilməkdədir. Investisiya potensialının artırılması baxımından Qarabağda böyük imkanlar vardır, xüsusilə təbii ehtiyatlar, o cümlədən filiz və qeyri-filiz ehtiyatlarının hesabına geniş emal şəbəkəsi müəssisələrinin yaradılması və əlavə dəyər yaradan mənbələrin formalaşdırılması mümkündür. Kəlbəcər rayonunda ənənəvi heyvandarlıq sahəsi ilə yanaşı, dağ-mədən sənayesinin inkişaf etdirilməsi üçün güclü filiz və qeyri-filiz yataqları mövcuddur. Şuşa, Kəlbəcər və Laçın rayonlarında isə çox güclü turizm-rekreasiya komplekslərinin yaradılması və dünyanın ən cəlbedici turizm regionlarından birinə çevrilməsi potensialı vardır. Investisiya potensialının artırılması baxımından Qarabağ regionunun tamamilə yenidən qurulacağı və bunun üçün “tikinti bumu”nun qacılmaz olacağı amilini də diqqətə almaq vacibdir. Digər tərəfdən, işğaldan azad olunmuş ərazilərdə “ağıllı kənd” və “ağıllı şəhər” layihələrinin prioritetliyi intensiv investisiya kanallarının, o cümlədən xaricdən cəlb olunan investisiya

axınlarının olmasının vacibliyini ön plana çəkmişdir.

Artıq bu regionda bir çox layihələrə start verilmişdir, Füzuli rayonunda Əhmədbəyli-Füzuli-Şuşa avtomobil (Zəfər yolu) yolunun açılışı olmuşdur. Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı istifadəyə verilmişdir. Bu il Zəngilan Beynəlxalq Hava Limanının açılışı gözlənilir, dəmir yolu xətləri bərpa olunur, digər yeni yollar çəkilir, infrastruktur obyektləri şəbəkəsi yaradılır. Bütün bunlar Qarabağ regionunun investisiya potensialından istifadənin səmərəlilik səviyyəsini xeyli artırmağa imkan verəcəkdir. Hesab edirik ki, ölkəmiz üçün strateji əhəmiyyət kəsb edən bu regionun investisiya potensialının artırılması üçün güclü resurs təminatı və real imkanları vardır. Yaxın illərdə başlıca prioritet bunlarla bağlı məsələlərin sistemli və ardıcıl şəkildə yüksək səviyyədə həyata keçirilməsindən və ölkəmiz üçün mühüm mahiyyət kəsb edən Qarabağ regionunda investisiya mühitinin maksimum yaxşılaşdırılmasından, investorlar üçün əlverişli şəraitin yaradılmasından və investisiya axınlarının intensivləşdirilməsindən ibarət olmalıdır və s.

7. Azərbaycanda investisiya potensialından istifadə səviyyəsinin yüksəldilməsi problemləri və onların həlli yolları

Tədqiqat zamanı müəyyən edilmişdir ki, AR-da iqtisadi artımın təmin edilməsi və məşğulluğun yüksəldilməsi əsasən qeyri-neft sektorunun inkişafından asılı olacaqdır. Ölkə daxilində investisiya qoyuluşları məbləğinin artımı üçün mövcud imkanlar heç də qeyri-neft sektorunun inkişafını avtomatik təmin etmir. Belə ki, ölkə daxilində qeyri-neft sahəsinin tərəqqisini təmin etmək üçün zəruri struktur, institusional, habelə mədəni əsaslar yaradılmalı, başqa sözlə desək əmtəə- pul münasibətləri təkmilləşdirilməli, qeyri-neft sektorları üzrə lazımlı ixtisaslardan olan mütəxəssislər hazırlanaraq istifadə olunmalı, sahibkarlığı təmsil edən təbəqə, səmərəli inzibati sistem və i.a. yaradılmalıdır. Ölkə daxilində yeni istehsal subyektlərinin formalaşması istehsal olunacaq məhsul növünün müəyyən olunması, onun istehsalının xammalla və materiallarla təchiz edilməsi, istehsalın həcmnin, eləcə də satış bazarlarının müəyyən olunması, istehsalın təşkil edilməsi və texnologiyanın seçilməsi, maliyyələşmə sxeminin qurulması, riskin bölüşdürülməsi kimi məsələlərin həll olunmasını tələb edir. Bu sahədə təcrübənin az olması ölkə daxilində qeyri-neft sahəsinin tərəqqi etdirilməsi və neft gəlirləri hesabına yaranan qənaətin investisiya kimi

mənimsənilməsinə məhdudlaşdırır. Qeyd olunan amilin ölkədə qeyri-neft sektorunun, xüsusilə emal sənayesinin inkişafına təsiri, bu sahələrə maliyyələşdirmə mənbələrinin məhdudluğuna nisbətən çox olur.

Ölkədə hökumət tərəfindən emal sənayenin təkmilləşdirilməsi üçün uzun müddətli dövrü əhatə edən kompleks tədbirlərin görülməsinə ehtiyac vardır. Hesab edilir ki, belə proqram tədbirlər yalnız sənayenin tərəqqisini deyil, həm də onun xammal təminatı, bu sektora xidmət göstərən sahələrin inkişafını, kadr hazırlığı məsələlərini və s. əhatə etməlidir. Bu cür proqramın tərtib edilməsi prosesində əsas məsələlərdən biri sənayenin tərəqqi modelinin doğru şəkildə müəyyən olunmasıdır. Buna görə də, emal sənayesi müəssisələrinin ərsəyə gəlməsində aşağıdakı layihələrə önəm verilməsi məqsədəuyğun sayılır:

- özəl bölmə və yaxud xarici tərəfdaşlarla həyata keçirilə bilən;
- elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin tətbiqinə imkan verən layihələrə;
- ixrac yönümlü sahələrin inkişafına səbəb olan layihələrə və s.

İnvestorların hüquqlarının qorunması səviyyəsinə ölkədə korporativ idarəetmənin tərəqqi səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Korporativ idarəetmə təşkilatın fəaliyyətində maraqlı olan iqtisadi subyektlər arasındakı təşkilati-iqtisadi, hüquqi və idarəetmə münasibətləri sistemini əks etdirir. Vurğulamaq gərəkdir ki, təkmil korporativ idarəetmə bir qayda olaraq, firmanın menecmentinə səmərəli formada nəzarət etməyə imkan verir, onun fəaliyyətində maraqlı olan iqtisadi subyektlərin böyük qisminin mənafeyini nəzərə alır, təşkilatın fəaliyyətinin səmərəliliyinə, habelə onun əlavə rəqabət üstünlüklərinin qazanılmasına həlledici formada təsir göstərir. Təşkilatın rəqabətqabiliyyəti, habelə fəaliyyətinin uğuru onun işində iştirak edən sərmayədarların, kreditorların, işçilərin, təchizatçıların iştirakı ilə görülən kollektiv işin nəticəsidir. Maraqlı şəxslərlə qarşılıqlı səmərəli əməkdaşlığın tərəqqi etdirilməsi şirkətin uzunmüddətli maraqlarına uyğun olur. Buna görə də, ölkədə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılmasının mühüm istiqamətlərindən biri korporativ idarəetmənin səviyyəsinin yüksəldilməsidir.

Müasir dünyada innovasiya milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi, habelə dayanıqlı artımının təmin olunması

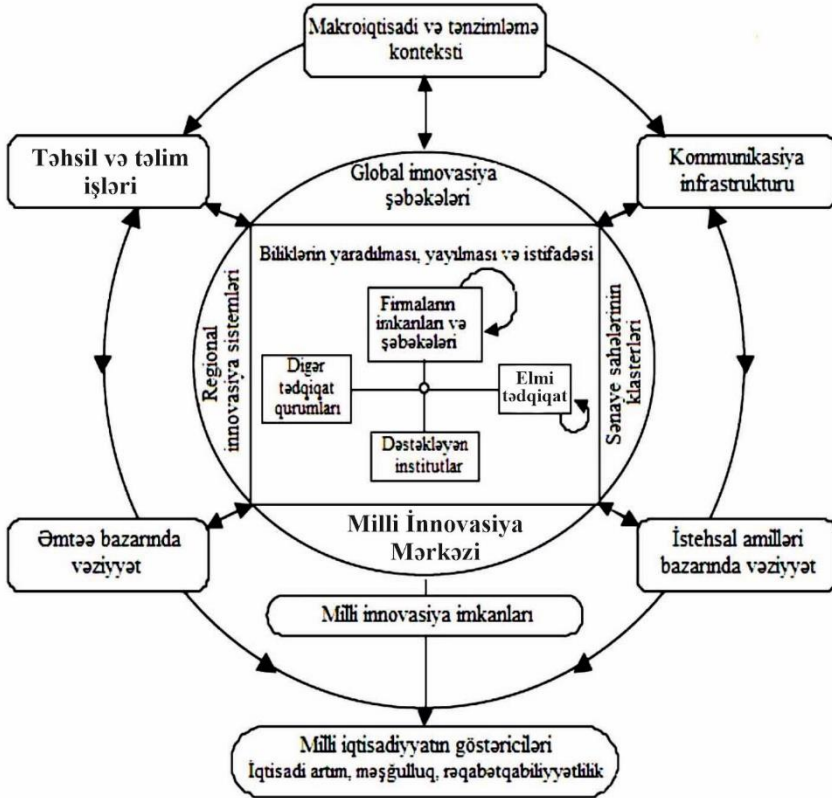
üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İnnovasiyaya əsaslanan iqtisadiyyatlar daha səmərəli və yüksək tərəqqi səviyyəsinə sahib olurlar.

Hazırda Azərbaycanda həm innovasiya məhsulunun həcmi, həm də innovasiyaya çəkilən xərclər milli iqtisadiyyatın innovasiyalara əsaslanan inkişaf mərhələsinə keçidi baxımından çox aşağıdır. Məsələn, 2020-ci ildə ölkə sənayesində əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmış, yeni tətbiq olunmuş və təkmilləşdirilmiş məhsulların istehsal həcmi 28,6 mln. manata bərabər olmuşdur ki, bu da sənaye məhsulunun heç 0,1 faizi də deyildir. Yeni məhsulların istehsal həcmnin belə kiçik olması son illərdə xarakterik hal almışdır. Belə ki, 2010-2020-ci illərdə əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmış, yeni tətbiq olunmuş və təkmilləşdirilmiş sənaye məhsullarının cəmi istehsal həcmi 246,5 mln. manat təşkil etmişdir. Həmçinin, sənayedə məhsul və proses innovasiyalarına çəkilən xərclər 2006-cı ildə 1,3 mln. manata, 2011-ci ildə 31,6 mln. manata, 2015-ci ildə 35,2 mln. manata, 2016-cı ildə 27,9 mln. manata, 2017-ci ildə 16,1 mln. manata, 2018-ci ildə isə 34,4 mln. manata, 2019-cu ildə 48,0 mln. manata, 2020-ci ildə isə 35,9 mln. manata bərabər olmuşdur. Araşdırmalar göstərir ki, ölkə daxilində sənayedə məhsul və proses innovasiyalarının yaradılması istiqamətində demək olar ki, xərclər çəkilməmişdir.

Ölkədə innovasiya fəaliyyətinin təmin edilməsi, texnika və texnologiyanın durmadan inkişafı sahibkarlıq subyektləri, universitetlər, elmi-tədqiqat institutları və dövlət qurumları üzrə formalaşan qarşılıqlı əlaqədar fəaliyyətlərin nəticəsidir. Odur ki, qeyd olunan subyekt və qurumların səmərəli əlaqələndirilməsi məqsədilə ölkədə Milli İnnovasiya Mərkəzi yaratmaq məqsəduyğundur. Milli İnnovasiya Mərkəzi yeni texnologiyalar yaratmaq, idxal etmək, modifikasiya və diffuziya etməklə əlaqəli fəaliyyət göstərən və qarşılıqlı əlaqədə olan dövlət və özəl bölmə institutlarının şəbəkəsini xarakterizə edir. Milli İnnovasiya Mərkəzini yaratmaq zəruriliyi insanlar, müəssisələr və qurumlar arasında texnoloji və informasiya axınlarının innovasiya prosesi üçün həlledici əhəmiyyətə malik olması ilə bağlıdır.

Milli İnnovasiya Mərkəzi sxematik olaraq aşağıda verilmişdir (Şəkil 4). Bu mərkəzin yaradılması hökumətə innovasiya fəaliyyətini daha da intensivləşdirməyə, habelə milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün təsir vasitələrini təyin etməyə, dövlət

siyasətini innovativ fəaliyyətin stimullaşdırılması ilə uzlaşdırmağa imkan verir. Bu nöqteyi-nəzərdən, yerli firmaların innovasiya imkanının, əsasən də, onların yeni texnologiyanı ərsəyə gətirmək və mənimsəmək qabiliyyətlərinin yüksəldilməsi üçün yuxarıda qeyd edilən iştirakçı subyektlər arasında qarşılıqlı fəaliyyətin nizamlanmasına yönəldilmiş dövlət siyasətinin olmasının iqtisadi kontekstdən böyük əhəmiyyəti vardır.

Şəkil 4. İnnovasiya fəaliyyətinin iştirakçıları və onlar arasındakı qarşılıqlı əlaqələr

Dövlətin ölkədə innovasiya fəaliyyətini yerinə yetirə bilən təşkilatların yaradılması və bu firmaların innovasiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsində iştirakı mütləqdir. Bunun üçün ölkədə İnnovasiya Fondunun yaradılması məqsəduyğundur. Bu fondun əsl

məqsədi yerli firmaları öz maddi-texniki bazalarını tərəqqi etdirmək, xarici ölkələrdən məhsul və proses innovasiyalarını əldə etmək, o cümlədən, innovasiya fəaliyyətini həyata keçirməklə əlaqəli maliyyələşdirmək olmalıdır. Bu zaman fond konkret layihələri maliyyələşdirmək məqsədilə təşkilatının və yaxud onun törəmə firmasının nizamnamə kapitalında payçı rolunu oynaya bilər. Vurğulandığı kimi, innovasiya fəaliyyətində risklər çox yüksəkdir. Ancaq innovasiya layihəsi uğurla başa çatdıqda qazanılan səmərə iqtisadiyyat üçün böyük olur. Bu fond təklif olunan innovasiya layihələrinin texniki-iqtisadi əsaslandırılmasını qiymətləndirir, risklər, iqtisadi və texniki nöqtəyindən nəzərdən gözlənilən nəticələri dəyərləndirir. Bu qiymətləndirmə nəticəsində real riskli investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi haqqında qərarlar qəbul olunur. Eyni zamanda, İnnovasiya Fondu maliyyələşdirdiyi innovasiya layihəsinin idarə edilməsində fəal iştirak edir. Nəticədə, ölkədə innovasiya fəaliyyətinin genişlənməsinə yönəldilmiş inkişaf institutlarının yaradılmasına böyük ehtiyac duyulur və bu institutlar milli iqtisadiyyatın innovasiyaya əsaslanan inkişafa keçid etməsi üçün əsasın formalaşdırılması ilə məşğul olmalıdırlar. Bununla belə, ölkədə təkmil innovasiya sisteminin təşkili yolu ilə ölkənin elmi potensialının istehsalat potensialı ilə əlaqələndirmək əsasında sosial-iqtisadi tərəqqini intensivləşdirmək mümkündür.

8. Investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi yolları

Dövlət idarəetmə orqanları xərclərə, risklərə və rəqabət səviyyəsinə təsir göstərməklə şirkətlər üçün imkanlar yaradır və stimullar formalaşdırır. Bu 3 amil ancaq şirkətlər üçün yox, həm də iqtisadi artımın və yoxsulluğun azaldılmasının təmin edilməsi üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Buna görə də, ölkə daxilində investisiya fəallığı ölkənin tənzimlənmə mexanizmindən asılıdır.

Hökumət tərəfindən investisiya fəaliyyətinə təsir üsullarının seçilməsi onun investisiya siyasətinin həyata keçirilməsində hansı model üstünlük verməsindən asılıdır. Investisiya siyasətində üç əsas model bir-birindən fərqləndirilir. Bu modellərin əsasında investisiyanın bu və ya digər tərəflərini stimullaşdırmaq prinsipi dayanır.

Birinci model özəl investisiyanın vergi stimullaşdırılmasını ehtiva edir və dövlətin investisiya siyasətində əsas rol vergi vasitələrinə

verilir. Bununla yanaşı bazar vasitələrindən istifadə etməklə qiymət və faiz dərəcəsinin sabitləşməsinə istiqamətləndirilən ardıcıl liberal makroiqtisadi siyasət aparılır. Həmin sistem kontekstində banklara tabeçilik rolu verilir. İnvestisiya resurslarının səmərəli bölgüsünə ciddi nəzarət mexanizmi fond birjası hesab olunur. Qiymətli kağızlar bazarını inkişaf etdirməklə bu modelin uğurla reallaşdırılmasını təmin etmək olar. Dövlət, ölkə iqtisadiyyatının vəziyyəti və inkişafı, proqnozu barədə keyfiyyətli iqtisadi informasiyanı yığmaq, təhlil etmək və yaymaq yolu ilə əlaqələndirmə probleminə yardım edir. Zəruri iqtisadi ilkin şərtlərin mövcudluğu şəraitində model investisiya resursları üzrə səmərəli bölgünü təmin edir. İnvestisiya qoyuluşlarına xüsusi stimulun olmaması və yığının kəskin şəkildə artırılması imkanının olmaması modelin çatışmazlığıdır.

İkinci modeldə üstünlük əsasən dövlət tərəfindən xüsusi layihələrin maliyyələşdirilməsi istiqamətinə verilir. Bu modeldə dövlətlə xüsusi investorların fəal əməkdaşlığı nəzərdə tutulur. Burada dövlətin bank sferası üzərində nəzarətindən istifadə edilir, əhalinin əmanətlərini müstəqil şəkildə səfərbərliyə alır və həmin vəsaitləri əməkdaşlıqla mübadilə edərək korporasiyalara güzəştli şərtlərlə çatdırır.

Üçüncü modelə görə xüsusi investorların qərarlarını uzlaşdırmaq məqsədilə mexanizmlərin yaradılması və əlaqələndirilməsi yönündə çatışmazlığın aradan qaldırılması nəzərdə tutulur. Dövlət ancaq zəruri infrastruktur yaradır və insan kapitalına sərmayə yatırmağı stimullaşdırır. Bu modelə görə başlıca məsələ dövlət tərəfindən investisiya qərarlarını əlaqələndirməklə, xüsusi mexanizmlərin yaradılmasıdır. Deməli, investisiya siyasətinin səmərəli modelinin reallaşdırılması üçün əlverişli investisiya mühitini yaratmaqda zəruri olan bir çox institutları formalaşdırmaq vacibdir. Bununla bərabər hər hansı uğurlu fəaliyyətlə məşğul olan model milli iqtisadiyyatın güclü tərəflərindən daha tam şəkildə yararlanan bazar sistemində əsaslanır.

Ölkədə investisiya fəallığa təsir göstərən mühüm makroiqtisadi amillərdən biri faiz dərəcəsinin səviyyəsidir. Belə ki, ölkədə investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi üçün cəlb edilən vəsaitlərin qiymətinə faiz dərəcəsi birbaşa təsir göstərir. Faiz dərəcəsi azaldıqca, investisiya fəallığı da artır. Hazırda ölkədə faiz dərəcəsinin səviyyəsi yüksək olaraq qalır. Belə ki, daxili bazarda uzunmüddətli

kommersiya kreditlərinin faiz dərəcəsi 20 faizdən yüksəkdir. Ölkənin sərbəst vəsaitlərinin malik olduğu bir şəraitdə özəl sektor da daxil olmaqla, investisiya qoyuluşlarının yerli vəsaitlər hesabına maliyyələşdirilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır.

2020-ci ildə ölkə iqtisadiyyatına qoyulmuş kreditlərin həcmi-nin xalis artımının 2278 mln. manata, bankların daxili mənbələr hesabına formalaşan umumi depozit bazasının (maliyyə təşkilatları istisna olmaqla) artımı isə 1658,6 mln. manata bərabər olmuşdur. Belə şəraitdə Dövlət Neft Fondunun vəsaitlərinin nisbətən kiçik hissəsinin ölkə daxilindəki banklarda yerləşdirilməsi yolu ilə faiz dərəcəsini əhəmiyyətli dərəcədə aşağı salmaq olar. Müəllifin fikrincə, Neft Fon-dunun vəsaitlərinin yerləşdirilməsi müəyyən tələblərə cavab verən bankların depozit sertifikatlarının alınması yolu ilə həyata keçirilməsi mümkündür.

Dövlətin vergilər vasitəsilə investisiya fəallığına təsiretmə istiqamətlərini iki yerə bölmək olar. Birincisi, dövlət vergilər vasitəsilə məcmu qənaətin səviyyəsinə, müəssisələrin amortizasiya ayırmalarının və mənfəətinin məbləğinə, xalis pul axınlarına və investisiyanın maliyyələşdirilməsinin potensial mənbələrinin həcminə, əmanətlərin indeksləşməsi, ikincisi isə, dövlət vergi güzəştlərindən istifadə etməklə investisiya qoyuluşlarının həcminə və strukturuna təsir göstərir. Tədqiqatın nəticəsinə görə, hazırda ölkədə vergilərin ümumi səviyyəsinin azaldılması hesabına investisiya fəallığının artırılması imkanları məhduddur. Bununla belə, vergi güzəştlərinin tətbiqi hesabına investisiya fəallığını artırmaq imkanları mövcuddur və gələcəkdə vergi güzəştlərindən istifadənin genişləndirilməsinə ehtiyac vardır. Vergi güzəştləri kompensasiyaedici və stimullaşdırıcı funksiyaları yerinə yetirir. Kompensasiyaedici güzəştlərin verilməsi iqtisadi subyektlərin müəyyən sahədə və ya ərazidə investisiya mühitinin əlverişsizliyi hesabına əlavə xərclərinin tam və ya qismən ödənilməsinə, stimullaşdırıcı vergi güzəştləri isə iqtisadiyyatın prioritet istiqamətlərinin inkişafının təmin edilməsinə yönəldilir. Bu baxımdan, hazırda ölkədə milli iqtisadiyyatın ərazi və sahə strukturunun təkmilləşdirilməsi məqsədilə vergi güzəştlərindən geniş istifadə edilməsinə ehtiyac vardır.

Kənd təsərrüfatında sığortalanmanın əhəmiyyəti ilə əlaqədar aqrar təsərrüfat istehsalçılarının maarifləndirilməsi və bu sektorda

məhsulların sığortalanmasını həyata keçirən ixtisaslaşmış şirkətinin yaradılması zəruridir. Bundan başqa, kənd təsərrüfatı sahəsində sığorta haqqının ilk dövrlərə hamısının, sonra isə tədricən azalan hissəsinin (50 faizini) dövlət büdcəsi hesabına ödənilməsi məqsədəuyğundur. Hesab olunur ki, bu böyük vəsaitlər tələb etməyəcək, ikincisi isə kənd təsərrüfatı istehsalçıları bunun səmərəsini gördükdən sonra sığortanın miqyası artacaqdır.

Müəllifin fikrincə, dövlət investisiya qoyuluşlarının milli iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sektorlarının və regionların sosial-iqtisadi inkişafına təsirinin qiymətləndirilməsi vacibdir. Hazırda dövlət investisiya proqramının iqtisadi inkişafa təsiri qiymətləndirilmir. Dövlət investisiya qoyuluşlarının optimal dəstinin müəyyən edilməsi üçün, ilk növbədə, proqramın səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi metodikasının hazırlanması vacibdir. Hazırda investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsində istifadə edilən xalis cari dəyər metodundan istifadə etməklə belə qiymətləndirmə aparmaq mümkündür. İstənilən layihədə maliyyə qiymətləri ilə investisiya xərclərini müəyyən etmək çətinlik törətmir. Lakin iqtisadi qiymətlərlə layihə xərclərini müəyyən etmək üçün çevrilmə əmsallarının hesablanması tələb edilir. Çevrilmə əmsalları maliyyə qiymətlərinin iqtisadi qiymətlərə çevrilməsi üçün istifadə edilir. Bu əmsallar qiymətlərin bazar tərəfləri, dövlət tənzimlənməsi amillərinin təsiri ilə rəqabətli bazar şəraitində formalaşan qiymətlərdən kənarlaşmaları aradan qaldırmağa imkan verir və cəmiyyət baxımından layihənin gəlir və xərclərini dəqiq müəyyən etməyi şərtləndirir. Həmçinin hazırlanan metodika dövlət investisiya qoyuluşlarının iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin, eləcə də regionların inkişafına, muxtəlif zümrələrin rifahına təsirini müəyyən etməyə imkan verməlidir. Belə ki, Dövlət investisiya qoyuluşlarının təsirlərinin bölüşdürülməsinin təhlilinin bir neçə yolu var. Birincisi, layihənin təsirləri layihənin ayrı-ayrı iştirakçıları, adətən, təchizatçılar, istehlakçılar, mülkiyyətçilər, kreditorlar, işçilər, istehsalçılar və hökumət arasında paylana bilər. İkincisi, layihələr üzrə gəlir və xərclərin, milli və xarici iştirakçılar arasında bölünməsinin təhlili ilə əlaqədardır. Belə təhlil investisiya layihəsinin ölkədə gəlirlərin artmasına və xaricə axınına təsirini qiymətləndirməyə imkan verir. Üçüncüsü, layihələr üzrə gəlir və xərclər dövlət və özəl bölmə arasında

bölməyə bilər. Belə təsirlərin qiymətləndirilməsi özəl bölmənin inkişafına əlverişli şərait yaradan infrastruktur sahələrin inkişafına dövlət investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Dördüncüsü, investisiya layihəsinin faydalarının onun ayrı-ayrı iştirakçılarının, o cümlədən gəlirləri müxtəlif olan iştirakçılar arasında paylanmasının müəyyən edilməsidir. Beşincisi, layihənin gəlirlərinin istehlaka və qənaətə bölünməsinin qiymətləndirilməsidir. Belə qiymətləndirmələrin aparılması investisiya qoyuluşlarının hədəf və məqsədlərin əldə edilməsinə imkan verən daha səmərəli investisiya layihələrinin seçilməsinə şərait yaradır.

Dissertasiyada aparılan tədqiqata əsasən aşağıdakı nəticəyə gəlinib və müvafiq təkliflər irəli sürülüb:

Son illərdə ölkəmizdə investisiya potensialından səmərəli istifadə modelinin uğurlu tətbiqini və investisiya fəallığını gücləndirməyi nəzərdə tutan bir çox qərarlar qəbul edilmiş, bəzən mühitini yaxşılaşdırmaq, investisiya fəaliyyətini və qeyri-neft ixracını stimullaşdırmaq yönündə əhəmiyyətli işlər görülmüşdür. Bunlara rəğmən, tərəfimizdən aparılan araşdırmalardan və təhlillərdən belə bir nəticəyə gəlirik ki, qəbul olunan qərarlar və reallaşdırılan tədbirlər hələ də ölkədə investisiya potensialından istifadənin səmərəliliyinin artırılması üçün yetərli deyildir. Odur ki investisiya potensialından səmərəli istifadənin təmin olunması üçün aşağıdakı istiqamətlər üzrə təklif edilən tövsiyələrin reallaşdırılmasını zəruri sayırıq:

- innovasiya-investisiya yönümlü iqtisadi artım modelinin tətbiqini seçmək və islahatların uğurlu aparılmasına nail olmaq üçün hökumətin iqtisadi tənzimləmə institutlarında alternativ qərarların verilməsini təmin etmək lazımdır;
- birbaşa xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektoruna, xüsusən də ixrac yönümlü emal sənayesi sahələrinə cəlb olunması istiqamətində kompleks iqtisadi və təşkilati tədbirlər sisteminin işlənilməsinə hazırlanmasına və həyata keçirilməsinə ehtiyac vardır;
- ölkədə investisiya fəallığını artırmaq və investisiya yatırımlarını stimullaşdırmaq yönündə dövlətin vahid investisiya siyasətinin işlənilməsinə hazırlanması və bu siyasətin məzmun və müddəalarında potensial sərmayədarların fəallığına yönəldilən konkret iqtisadi

tədbirlər öz əksini tapmalıdır;

- ölkədə investisiya mühitini yaxşılaşdırmaq məqsədilə mülkiyyət hüquqlarının qorunmasının reallığını təmin edən mexanizmlərə yenidən baxılmalı, gizli sahibkarlıq fəaliyyətinin qarşısı alınmalı, gəlir və vergilər arasında tarazlıq təmin olunmalıdır;
- dövlətin valyuta-pul, büdcə-vergi, kredit, qiymət, gömrük və investisiya siyasətləri səmərəli qaydada koordinasiya edilməlidir;
- “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” və “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” yeni qanunların, “Rəqabət Məcəlləsi”nin qəbul olunmasına ehtiyac vardır.
- dövlətin investisiya fəaliyyətində “insan kapitalı”nın inkişafı əsas prioritet olaraq qəbul edilməlidir. Ölkədə bütün səviyyələrdə əsas diqqətin təhsilin keyfiyyətini artırmağa, müasir bazar standartlarına uyğunlaşdırmağa, texniki təhsilin inkişafını yüksəltməyə yönəldilməsi vacibdir;
- Dövlət müəssisələrinin fəaliyyətində səmərəliliyin yüksəldilməsi və müasir tələblərə cavab verən effektiv idarəetmə sisteminin və korporativ idarəetmə standartlarının tətbiqinə nail olunmalıdır;
- investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi mexanizmlərinin və meyarlarının təkmilləşdirilməsi və tətbiqi istiqamətində ölkənin iqtisadi və sosial potensialının inkişafı amillərini və müasir innovasiyaların təsirlərini nəzərə almaq lazımdır;
- dövlət tərəfindən prioritet sayılaraq xüsusi dəstək proqramlarına cəlb olunan sahələrin seçim meyarlarının və mexanizmlərinin işlənilməsi, əsaslandırılması, ədalətliliyin və obyektivliyin təmin edilməsi, seçim zamanı emal sənayesi sahələrinə üstünlük verilməsi ən önəmli məsələlərdəndir;
- SİF-in kreditlərinin verilməsi zamanı daha çox üstünlüyün mikro və kiçik sahibkarlara, xüsusən də yenicə fəaliyyətə başlayan təşəbbüskar biznesmenlərə verilməsi məqsədəuyğundur və s.

Tədqiqatın əsas məzmunu müəllifin aşağıdakı əsərlərində öz əksini tapmışdır:

Kitablar:

1. Kərimova T.İ. İqtisadiyyatın investisiya potensialı: formalaşması və istifadə mexanizmləri. Monoqrafiya. Bakı 2008, 14 ç.v.

2. Kərimova T.İ. “İqtisadiyyatın investisiya potensialının formalaşdırılması və səmərəli istifadəsi problemləri”. Monoqrafiya, Bakı, 2017. 14 ç.v.

Məqalələr:

3. Керимова Т.И. Фискальная политика и меры, направленные на макроэкономическую стабильность. Azərbaycanca maliyyə nəzarəti və audit. Elmi-praktik konfransın materialları. Bakı: 1999
4. Керимова Т.И. Роль оценки имущества в целях налогообложения. Müasir əmlak bazarı və qiymətləndirmə fəaliyyətinin qanunvericilik təminatı. II Beynəlxalq Elmi-praktik konfransı. Bakı: 2001.
5. Kərimova T.İ. Azərbaycanca neft strategiyasının formalaşmasında qiymət amili. İqtisadiyyat və audit. Bakı 2002 № 7 (25), s.33-36.
6. Kərimova T.İ. Investisiya mühitinin formalaşmasına elmi-nəzəri yanaşmanın zərurəti. “Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişaf problemləri “. Elmi-praktik konfransın materialları. Bakı 2003, s.97-99
7. Kərimova T.İ. Kənd təsərrüfatının inkişafı və investisiya amili. “Aqrar islahatların ilkin nəticələri və perspektivlər “ Beynəlxalq elmi-praktik konfrans. Bakı 2003, s.197-201
8. Kərimova T.İ. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində kapital rentabelliyyənin təhlili. “Çox mülkiyyət şəraitində kooperasiyanın inkişafının sosial-iqtisadi problemləri” Elmi-praktik konfransın materialları, Bakı 2003, s. 150-154
9. Kərimova T.İ. Xarici investisiyaların cəlb edilməsinin və səmərəli istifadəsinin strateji prioritetləri. “Qloballaşma və regional iqtisadi inkişaf”, Beynəlxalq konfransın materialları, Bakı 2004, s.94-98
10. Kərimova T.İ. Ölkənin investisiya cəlb edilməsinə pul-kredit siyasətinin təsiri. “Keçid iqtisadiyyatı ölkələrində auditin inkişaf problemləri”. Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları, Bakı 2004, s.109-111
11. Kərimova T.İ. Azərbaycanca innovasiya fəaliyyətinin maliyyə təminatı. “Sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsində maliyyə nəzarətinin rolu” Beynəlxalq elmi-praktik konfrans Bakı 2006,

s.140-142

12. Kərimova T.İ. Investisiya qərarlarının əsaslandırılmasında səhmdar kapitalın bazar dəyərinin qiymətləndirilməsi metodları. İqtisadiyyat və audit №7(85). Bakı 2007, s.19-23
13. Kərimova T.İ. Səmərəli investisiya siyasətinin reallaşmasına əlverişli investisiya mühitinin təsiri. İqtisadiyyat və audit № 9(87). Bakı 2007, s.33-39
14. Kərimova T.İ. Əlverişli investisiya mühitinin formalaşması və xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına cəlb olunması imkanlarının reallaşması səviyyəsinin tədqiqi. İqtisadiyyat və audit № 6(96). Bakı 2008, s.37-41
15. Kərimova T.İ. İqtisadiyyatın prioritet sahələrinə investisiya axınlarının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi. Odlar yurdu universitetinin elmi-pedoqoji xəbərləri № 27, Bakı 2009, s.66-69
16. Kərimova T.İ. Investisiya prosesi və struktur cəhətdən yenidənqurmanın əsas istiqamətləri. Odlar yurdu universitetinin elmi-pedoqoji xəbərləri № 27, Bakı 2009, s.63-65
17. Kərimova T.İ. Investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinin mütərəqqi formaları. Böhrandan sonrakı iqtisadiyyatda maliyyə resurslarının səmərəli idarə olunmasında şəffaflığın rolu (Beynəlxalq elmi-praktik konfrans) Bakı 2009, s.225-228
18. Kərimova T.İ. Regionun investisiya potensialının qiymətləndirilməsi məsələləri. AMEA-nın xəbərləri. Bakı "Elmi" 2010, №4(09), s.43-47
19. Kərimova T.İ. Regional investisiya risklərinin sistemli idarəetmə modelinin nəzəri-metodoloji əsaslandırılması. AMEA-nın xəbərləri № 4. Bakı 2010, s.74-78
20. Kərimova T.İ. Müəssisənin investisiya potensialının inkişafı istehsal artımı amili kimi. AMEA-nın xəbərləri №3. 09. Bakı 2010, s.122-126
21. Kərimova T.İ. Mineral-xammal resursları yataqlarının iqtisadi qiymətləndirilməsi investisiya cəlbədiciyyəsinin yüksəldilməsi amili kimi. AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutu elmi əsərləri № 4. 09. Bakı 2010, s.243-246
22. Kərimova T.İ. Investisiya resursları bazarının tənzimlənməsində investisiya siyasətinin təsirinə qiymətləndirilməsi. AMEA

- Iqtisadiyyat Institutu .Elmi əsərlər № 1, Bakı 2010, s.254-257
23. Керимова Т.И. Вопросы совершенствования инвестиционной политики в системе социально – экономического развития страны. Потребительская кооперация: теория, методология, практика. «Российский Университет Кооперации» Москва 2010, стр.202-207
 24. Kərimova T.İ. Innovasiya yönümlü iqtisadi inkişaf siyasəti və milli innovasiya siyasətinin formalaşması məsələləri. AMEA-nın Iqtisadiyyat Institutu innovasiyalı inkişafın sosial-iqtisadi problemləri mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları, Bakı 2010, s.157-161
 25. Kərimova T.İ. Ölkədə investisiya mühitinin formalaşması və xarici kapitalın cəlb olunma imkanlarının təhlili. Azərbaycan iqtisadiyyatında keçid dövrünün başa çatması: təhlil və nəticələr. Respublika elmi-praktik konfransının materialları. Bakı-2010, s.265-267
 26. Kərimova T.İ. Milli innovasiya sisteminin inkişaf problemləri. AMEA-nın Iqtisadiyyat Institutu Azərbaycan Respublikasında Innovasiya yönümlü iqtisadi inkişafın problemləri və onların həlli yolları mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın materialları. Sumqayıt 2010, s.87-88
 27. Kərimova T.İ. Investisiya fəallığı və onun iqtisadiyyatın investisiya potensialından istifadə səviyyəsinə təsiri. Iqtisad Elmləri : nəzəriyyə və praktika №3/2010. Bakı: 2011, s.84-95
 28. Kərimova T.İ. Investisiya potensialından istifadənin mikroiqtisadi aspektlərinin qiymətləndirilməsi. Iqtisad Elmləri: nəzəriyyə və praktika.№ 3, Bakı 2011, s.90-100
 29. Kərimova T.İ. Investisiya prosesi və struktur yenidən qurmanın əsas istiqamətləri. Iqtisad Elmləri : nəzəriyyə və praktika. № 1 / 2010, Bakı 2011, s.117-122
 30. Kərimova T.İ. Investisiya potensialından istifadənin səmərəliliyinin artırılmasından milli innovasiya siyasətinin rolu. Odlar yurdu Universitetinin Elmi və pedoqoji xəbərləri № 32. Bakı 2011, s.91-95
 31. Kərimova T.İ. Azərbaycanın uzunmüddətli iqtisadi inkişafına investisiya fəallığının təsiri. AMEA Iqtisadiyyat Instutu. Elmi

- əsərlər №-2 . Bakı 2011, s.46-60
32. Kərimova T.İ. Investisiya potensialının optimal istifadənin reallaşması davamlı iqtisadi inkişafın əsas amili kimi. Qloballaşma şəraitində davamlı inkişafın aktual problemləri. Beynəlxalq konfransın materialları Bakı, 2011, s.152-155
 33. Kərimova T.İ. Investisiya potensialının reallaşdırılmasının büdcəvergi mexanizminin təhlili. İqtisad Elmləri: nəzəriyyə və praktika. № 4, Bakı 2012, s.101-112
 34. Kərimova T.İ. Investisiya risklərinin sistemli idarə olunması. Odlar yurdu Universitetinin Elmi və pedoqoji xəbərləri. Bakı 2012, s.68-71
 35. Керимова Т.И. Теоретико – методологические вопросы оценки инвестиционного климата Азербайджана. Перспективы науки. № 5.(32) Томбов 2012, стр.422-425
 36. Керимова Т.И. Основные направление инвестиционной политики в Республике Азербайджан. Глобальный научный потенциал № 5 (14) Санкт – Петербург 2012, стр.86-89
 37. Керимова Т.И. Пути активизации инвестиционного процесса на региональном уровне. Глобальный научный потенциал № 9 (18) Санкт – Петербург 2012, стр.79-82
 38. Керимова Т.И. Институциональные концепции развития. Экономика и предпринимательство. № 6, 2016, стр.973-975
 39. Керимова Т.И. Направления повышения привлекательности инвестиций в России. Экономика и предпринимательство. № 5 2017, стр.1057-1060
 40. Керимова Т.И. Пути повышения привлекательности инвестиций в России». European Applied Sciences: challenges and solutions. Hosted by the ORT Publishing and The Center For Social and Political Studies “Premier” Conference papers, May 25-26, 2016. стр.57-61
 41. Kərimova T.İ. «Milli iqtisadiyyatda sahəvi bölümdə investisiya potensialının qiymətləndirilməsi». Gənc alimlərin II Beynəlxalq konfransı. Gəncə: 2017, s. 104-106
 42. Kərimova T.İ. «Milli iqtisadiyyatda sahəvi bölümdə investisiya imkanlarının qiymətləndirilməsi».«Azərbaycan iqtisadiyyatının strateji yol xəritəsi: hesabatlılıq və şəffaflıq problemləri»,

- Beynəlxalq Elmi praktik konfrans, Bakı, 2017, s.366-368
43. Kərimova T.İ. Ways to increase the attractiveness of investments in Azerbaijan. Urbanizasiyalı sənayələşmə şəraitində mədəni irsin və biomüxtəlifliyin qorunması. Beynəlxalq elmi-praktiki konfrans II hissə, Gəncə, 2017, s.89-90
 44. Efficiency Indicators Use for Estimating of the Azerbaijan Agrarian Sector Investment Potential in the Modern Period. American – Eurasian J.Agric. & Environ. Sci., 14 (4): 352-357, 2014. ISSN 1818-6769/IDOC Publications, 2014 DOI 10.5829/idosi.ajeais.2014.14.04. .84196, s.352-356
 45. Karimova T.İ. Azərbaycanda yatırım potensialının gelişmesinin bölgesel özellikleri investment potential of the regional characteristics of the formation. TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * *TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches* TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2017; Cilt: 9/İLKBAHAR, Sayı: 34 *TURAN-CSR International Scientific Peer-Reviewed and Refereed Journal*; ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2017; Volume: 9/SPRING, Issue: 34 DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>.
 46. Karimova, T.I. Evaluation of Food Security in the Region Within the Framework of the FAO UN Cooperation Program Using the Fuzzy Inference El Khan Aliyev, Tarana Karimova, and Galib Hajiyev // 13th International Conference on Theory and Application of Fuzzy Systems and Soft Computing — ICAFS-2018 Springer (Web of Science - Clarivate Analytics, Scopus). – Cham, Switzerland, 2019. – №896. – pp. 609-618.
 47. Karimova, T.I. Assessment the attractiveness of countries for investment by expert knowledge compilation // *Advances in Intelligent Systems and Computing*, Cham, Switzerland, 2020. – 1095 AISC. – p. 331–339.

Dissertasiyanın müdafiəsi “29” iyun 2022-ci il tarixdə saat 14:00-da Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.10 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küç., 6

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin rəsmi internet saytında (www.unec.edu.az) yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat “27” may 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 20.04.2022
Kağızın formatı: 60x84 ^{1/16}. Sifariş 14/05.
Həcmi 2 ç.v. (82094 işarə). Tiraj 100.

*“AA – Poliqraf” istehsalat-kommersiya birliyində
hazır diopozitivlərdən istifadə olunmaqla çap edilmişdir.
Əlaqə üçün: capevi@internet.ru / (+99455) 201-2809*